

PREMOŠTAVANJE JAZA IZMEĐU DRŽAVE I DRUŠTVA: KRIZNI ŠTAB KAO KLJUČNI MEHANIZAM ETNIČKOG ČIŠĆENJA

BRIDGING THE GAP BETWEEN STATE AND SOCIETY: CRISIS COMMITTEE AS ETHNIC CLEANSING'S KEY MECHANISM

Sažetak

Članak istražuje i analizira ulogu i položaj kriznog štaba kao jednog od temeljnih instrumenata u procesu etničkog čišćenja u Bosni i Hercegovini. Krizni štab, ratno predsjedništvo i slični organi bili su predviđeni jugoslavenskim zakonodavstvom u slučaju vanrednog stanja ili proglašene ratne opasnosti. SDS je, nakon što je 1992. nasilno preuzela vlast, iskoristila upravo taj organ i njegovu zakonom definisanu ulogu kao jedan od temeljnih instrumenata etničkog čišćenja nersba u dijelovima Bosne i Hercegovine u kojima je bila proglašena tzv. Srpska Republika Bosna i Hercegovina. Članak analizira repertoar mjera i akcija koje su krizni štabovi mogli preuzimati i koje su preuzimali u procesu deportacije odnosno istrebljenja nerspskog stanovništva na području pod njihovom kontrolom. Cilj članka je da etničko čišćenje kao set mjera i koraka postavi u kontekst u kojem se odvija: u lokalnu zajednicu odnosno općinu. Članak pokazuje kako se administrativni odnosno paradržavni aparat i zajednica koaguliraju u svrhe etničkog čišćenja i istražuje „mikromehaniku“ etničkog čišćenja i identificira tačke u kojima dolazi do fuzije protodržave i društva sa jednom zajedničkom svrhom: etničkim čišćenjem. Etničko čišćenje odvija se u istom okruženju, fizičkom i institucionalnom, u kojem se odvija i svakodnevni život, istom setu pojedinačnih i grupnih odnosa i mreža: stvarnost etničkog čišćenja uvijek se odvija u okruženju koje je poznato počinitelju, koje je relativno lako kontrolisati i izolirati od drugih sličnih cjelina. Veze između države i društva su najkraće, a njihova interakcija najintenzivnija u fizičkom i institucionalnom okruženju u kojem se odvija svakodnevni život. Količina dokaza o ulozi i važnosti kriznog štaba u različitim stadijima provedbe srpske/srbijanske politike etničkog čišćenja varira, ali se može zaključiti da je postojao u različitim oblicima tokom cijele operacije. Razlike u mandatu proizlaze iz razlika u historijskim i političkim okolnostima, broju i snazi aktera, ali i iz činjenice da je srpsko političko i vojno rukovodstvo učilo iz grešaka i taktiku prilagođavalo novim uvjetima.

Summary

The paper examines and analyzes the role and position of the Crisis Committee as one of the key instruments in the ethnic cleansing in Bosnia and Herzegovina. The

Crisis Committee Exhibition, War Presidency and similar bodies were drafted in the Yugoslav legislation in case of emergency or declared war. After SDS violently took power in 1992, it immediately used that authority and its law defined roles as one of the basic ethnic cleansing instruments in parts of Bosnia and Herzegovina where so called was declared Serbian Republic of Bosnia and Herzegovina against non-Serbs. The paper analyzes the array of measures and actions that Crisis Committees in the territory under their control were able to take and those taken in the process of deportation or extermination of non-Serbs. The paper's aim is to put in the context within they took place in the local community or municipality ethnic cleansing as a set of measures and steps. The article demonstrates how the administrative or para-state apparatus and community coagulate into the ethnic cleansing purpose and explores the "micro-mechanics" of ethnic cleansing and identifying the point at which there is a fusion of proto-state and society with one common purpose: ethnic cleansing. Ethnic cleansing takes place in the same environment, physical and institutional in which everyday life takes place, the same set of individual and group relationships and networks: the reality of ethnic cleansing always takes place in an environment that is known to the perpetrator, that is relatively easy to control and isolate themselves from others similar units. Links between the state and society are the shortest, and their interaction is most intense in the physical and institutional environment in which everyday life takes place. The amount of evidence about the role and importance of the Crisis Committee in various stages of implementation of the Serbian irredentist policy of ethnic cleansing varies, but it can be concluded that it existed in various forms during the entire operation. Differences in the mandate arise from differences in historical and politically circumstances, the number and strength of the actors, and also from the fact that the Serbian political and military leadership learned from the mistakes and adapted tactics to new conditions.

Cilj ovog članka je da etničko čišćenje kao set mjera i koraka postavi u kontekst u kojem se odvija: u lokalnu zajednicu odnosno općinu. Članak će pokazati kako se administrativni odnosno paradržavni aparat i zajednica koaguliraju u svrhe etničkog čišćenja. Centralni dio koncepta i politike etničkog čišćenja u bivšoj Jugoslaviji bilo je srpsko/srbijansko nastojanje na izgradnji nove države: zajednice koja je svoj identitet temeljila na radikalnom prekidu veza sa prijašnjim identitetom i naracijom.¹

¹ Dobar dio dokaza u ovom članku su odluke i propisi koji su objavljeni u službenim listovima različitih nivoa vlasti planirane srpske države. Sve su te publikacije postojale i prije 1992. godine, ali nakon što je uspostavljena srpska kontrola tamo gdje su objavljivani, svi su bili iznova numerisani, a 1992. godina uzeta je kao godina prva ili nulta godina.

U svrhe članka etničko čišćenje ćemo definisati kao aktivnost, praksu i politiku koja „ima sistematski karakter, identificira posebnu ciljnu grupu zbog njenih etničkih, nacionalnih ili vjerskih karakteristika, temelji se na planiranoj upotrebi nasilja i implicira pretpostavku da vlasti ili podržavaju ili ne sprječavaju takvu praksu.”² Druga premisa članka je da je etničko čišćenje bila izabrana politika srpskih političkih elita u projektu izgradnje nove države koja je trebala biti izgrađena na ruševinama Jugoslavije i da uključuje sve dijelove prethodne države na koje su Srbi imali pretenzije.

Suštinski dio uspostave nove države je preuzimanje vlasti i uspostava potpune političke, ekonomske i vojne kontrole nad područjem na koje počinitelji etničkog čišćenja imaju pretenzije. Tema članka, međutim, nije zločinačka priroda preuzimanja vlasti – na platformi etničkog čišćenja – nego konvergencija države ili preciznije protodržave i društva koja se događa u procesu preuzimanja kontrole nad instrumentima vlasti i nakon što proces etničkog čišćenja započne u punom kapacitetu. Članak, naime, ima za cilj da istraži „mikromehaniku“ etničkog čišćenja i identificira tačke u kojima dolazi do fuzije protodržave i društva sa jednom zajedničkom svrhom: etničkim čišćenjem.

Ovdje je potrebno nekoliko uvodnih napomena. Prvo, i pored toga što se vanjskom posmatraču može učiniti da se etničko čišćenje odvija simultano na teritorijama velike površine – s pravom, imajući u vidu svjetlosnu brzinu i poslovičnost kojom se odvija – sam proces je mnogo komplikovaniji i odvija se u lokalnoj zajednici, u istom okruženju u kojem su i počinitelji i žrtve zajedno živjeli do tog trenutka. Etničko čišćenje odvija se u istom okruženju, fizičkom i institucionalnom u kojem se odvija i svakodnevni život, istom setu pojedinačnih i grupnih odnosa i mreža. I pored toga što strateške odluke mogu biti donesene desetinama ili stotinama kilometara daleko od poprišta, stvarnost etničkog čišćenja uvijek se odvija u okruženju koje je poznato počinitelju, koje je relativno lako kontrolisati i izolirati od drugih sličnih cjelina.

Drugo, uspjeh ili propast etničkog čišćenja zavisi od sposobnosti vlastodržaca da uvjere supstancijalan dio stanovništva da je etničko čišćenje zapravo rat: revolucionarni, oslobodilački, rat za nezavisnost. Uspjeh u toj nakani – da se zločin dominantnom dijelu stanovništva objasni kao rat – znači da društvo postaje dio poduhvata: istovremeno širi mobilizacijsku bazu, uključuje pojedince, grupe i mreže koje bi pod drugim okolnostima

² Scholars Initiative, Marie-Janine Čalić, „Ethnic Cleansing and War Crimes, 1991-1995”, <http://www.cla.purdue.edu/academic/history/facstaff/Ingrao/si/scholars.htm>.

oklijevale da se pridruže u iskorjenjivanju pripadnika druge grupe, a – rječnikom teorije igre – ishod svih interakcija svodi na tzv. *zero-sum-game*.

Treće, rat u ovom slučaju ne treba shvatiti kao regulisani sukob dviju organizovanih oružanih formacija, nego u smislu u kojem je Joseph Goebbels opisao „totalni rat“ u govoru održanom u februaru 1943. To je rat u kojem je svako neprijatelj i niko ne uživa nikakvu zaštitu. Totalan je u smislu da se sve raspoloživo koristi sa samo jednom svrhom: etničkim čišćenjem, a u kojem provođenje politike etničkog čišćenja ima veći značaj nego sve ostalo. Naziva se ratom i objavljuje ne zato što počinitelji zločina u to uistinu vjeruju, nego zato što je rat specifična situacija koja u političkom, ali i još važnije, pravnom smislu, dramatično i temeljno mijenja odnos između države i društva. U pravnom smislu, ratno stanje omogućuje državi monopol na sve resurse i indirektno produbljuje državnu kontrolu vitalnih ako ne i svih segmenata društva.

Četvrto, veze između države i društva su najkraće, a njihova interakcija najintenzivnija u fizičkom i institucionalnom okruženju u kojem se odvija svakodnevni život. Građani pojedinci uživaju odnos sa državom na dnevnoj osnovi i oslanjaju se na upravni aparat u smislu cijelog niza usluga potrebnih za svakodnevni život. U autoritarnim državama te veze su snažnije, frekventnije i intenzivnije nego u demokratskim društvima. U socijalističkoj Jugoslaviji zvanična doktrina samoupravljanja za rezultat je imala kompleksnu, ponekad zbunjujuću strukturu sa ponekad značajnim ovlastima koje su delegirane nižim nivoima vlasti. To je zauzvrat osiguralo dublju i frekventniju interakciju društva i države nego bilo gdje u Evropi, uključujući i zemlje državnog socijalizma u srednjoj i istočnoj Evropi.

S tim na umu možemo se okrenuti najvažnijem mehanizmu u sveukupnoj politici etničkog čišćenja na teritoriji bivše Jugoslaviji: organu ili tijelu za koje se može reći da utjelovljuje način na koji država i društvo konvergiraju sa ciljem vršenja etničkog čišćenja. U svrhe ovog članka to tijelo će se nazivati krizni štab; iako u različitim dokumentima ima i drugih naziva, kao što su ratno predsjedništvo, ratni štab ili ratno povjereništvo, riječ je o istom organu uređenom na općinskom i/ili regionalnom nivou, sa izvanredno velikim ovlastima da kontroliše i upravlja skoro svim aspektima života. Količina dokaza o ulozi i važnosti kriznog štaba u različitim stadijima provedbe srpske/srbijanske politike etničkog čišćenja varira, ali se može zaključiti da je postojao u različitim oblicima tokom cijele operacije. Razlike u mandatu proizlaze iz razlika u historijskim i političkim okolnostima, broju i snazi aktera, ali i iz činjenice da je srpsko političko i vojno rukovodstvo učilo iz grešaka i taktiku prilagođavalo novim uvjetima.

Srpsko vođstvo u Hrvatskoj upravljalo je operacijom etničkog čišćenja na regionalnom nivou, zbog a) relativne srpske većine u onim dijelovima Hrvatske na koje su imali pretenzije i b) zato što se moglo osloniti na Jugoslavensku narodnu armiju (JNA) koja se u Hrvatskoj zadržala pod izgovorom vođenja „jugoslavenskog“ rata protiv secesije. Lokalne vlasti nastavile su da funkcioniraju kao i dotad, ali je njihov mandat sada proširen da bude komplementaran, a ne da preuzima operaciju JNA u Hrvatskoj. Zahvaljujući prisustvu i aktivnostima JNA, mobilizacija – prije svega teritorijalne odbrane – izvedena je po prijeratnom postojećem planu mobilizacije i, onog trenutka kada je obavljena, srpsko rukovodstvo nastavilo je raditi u koordinaciji sa JNA. Usto, prisustvo JNA omogućavalo je Srbiji da maskira svoju pravu ulogu: još uvijek je zvanično bila dio jugoslavenske federacije, a JNA je bila njena zakonita oružana sila, iako je u stvarnosti i praktično rukovodstvo Srbije upravljalo JNA-om. Kao rezultat toga, srbijansko rukovodstvo je s lakoćom kontrolisalo političku i vojnu situaciju u onome što će kasnije postati Republika Srpska Krajina³ (RSK) i, onda kada je to bilo potrebno, manipulirala situacijom u svoje unutrašnje političke svrhe.

U Bosni i Hercegovini situacija je bila drugačija u određenoj mjeri. Dok je za Srbe u Hrvatskoj pitanje bilo kako izvršiti tranziciju iz Jugoslavije u Republiku Srpsku Krajinu, bosanski Srbi su morali iz Bosne i Hercegovine „preći“ u Republiku Srpsku. JNA se – barem na papiru – povukla 19. maja 1992. godine i veći dio tog dijela projekta sastojao se u uspješnoj transformaciji JNA u isključivo srpske oružane snage. Iz tog razloga, krizni štabovi koji su u Bosni i Hercegovini nastali iz stranačkih organa Srpske demokratske stranke (SDS), prvobitno uspostavljenih za koordinaciju sa jedinicama JNA, prerasli su u zvanične organe planirane srpske države koja je bila u zametku na teritoriji BiH. Imali su mnogo važniju ulogu, između ostalog, zato što mandat kriznih štabova nije bio samo da provociraju krizu podrivanjem i uništavanjem postojećih državnih struktura nego i izgradnja nove države i uspostava nove strukture koja je imala biti u skladu sa ideologijom nove srpske države.

³ Rijetko šta pokazuje stepen kontrole koji je Slobodan Milošević imao nad vođstvom Srba iz Hrvatske kao okolnosti povezane sa potpisivanjem Vanceovog mirovnog plana koji je bio osnova za dolazak trupa UN-a. Premijer Vlade Srba u Hrvatskoj snažno se protivio planu jer, prema njegovim riječima, Srbima nije garantovao zaštitu. Babić i Milošević razmijenili su otvorena pisma i Babić se obavezao da neće prihvatiti mirovni plan, ali je Milošević organizovao održavanje sjednice tzv. proširenog Predsjedništva SFRJ i nakon dvodnevnog stalnog zasjedanja jednostavno iscrpio Babića. Vidjeti: Predsjednik Srbije Milanu Babiću, 8. januar 1992.; vidjeti također: Odgovor na otvoreno pismo Predsjednika Republike Srbije Slobodana Miloševića, Milan Babić, 11. januar 1992.; stenogram razgovora između članova Predsjedništva SFRJ i predstavnika Republike Srpske Krajine, 3. januar 1992.

U slučaju Srba u Bosni i Hercegovini, krizni štab je omogućio mirnu i neometanu tranziciju iz stare države u novu; SDS-u omogućio je kontrolu nove države nakon što su stranački organi postali državni organi u nastajanju. Za političko vođstvo bosanskih Srba regionalni krizni štabovi bili su „prenosni remen“, ali dokazi upućuju da je pritisak često dolazio odozdo, a ne odozgo i da je rukovodstvo vrlo često kaskalo za inicijativom lokalnih lidera i djelovalo samo da bi sankcionisalo i/ili legitimiralo njihove aktivnosti.⁴

Dokazi sa Kosova indiciraju dvije vrste ovakvih struktura. Jedna, centralno tijelo pod imenom Zajednička komanda, koje se sastojalo od najviših policijskih i vojnih zvaničnika i kojim je predsjedavao Nikola Šainović⁵, zamjenik premijera Srbije, i koje je upravljalo operacijom etničkog čišćenja, te se u tom smislu Kosovo razlikovalo od Hrvatske i naročito Bosne i Hercegovine. Drugu strukturu činila su općinska tijela koja su djelovala kao podrška Vojsci Jugoslavije (VJ) i Ministarstvu unutrašnjih poslova (MUP). Okolnosti su diktirale njihovu sekundarnu ulogu u odnosu na MUP i VJ, ponajprije zbog toga što je Kosovo zvanično bilo dio Srbije i nije bilo potrebe za zaobilaznjem postojećih administrativnih ili političkih struktura. Usto, i policija i vojska, koje su hijerarhijske i centralno ustrojene i kontrolisane organizacije u ratnom stanju, preuzimaju nove i šire ovlasti i odgovornosti. Zračni napadi NATO-a omogućili su državi Srbiji da zvanično proglasi ratno stanje i počne provoditi propise koje svaka država provodi u takvim stanjima. Činjenica je, međutim, da rat protiv albanskog stanovništva koji je vodila država Srbija i progon stanovništva u tom smislu nisu imali ništa sa operacijama NATO-a.

Način i oblik organizacije političke vlasti i vojnih snaga sam po sebi ne objašnjava etničko čišćenje. Ova vrsta koncentracije moći tokom ratnog stanja bila je predviđena jugoslavenskim zakonodavstvom i predstavlja način na koji bi svaka država odgovorila na oružani sukob. Ono što objašnjava doprinos ovog mehanizma politici etničkog čišćenja je svrha u koju je

⁴ Ilustrativan u odnosu na dinamiku između lokalnih i regionalnih vlasti, na jednoj strani, i vrha rukovodstva, na drugoj, je dokument pod naslovom „Zaključci usvojeni na podregionalnom sastanku političkih predstavnika opština Bihać, Bosanski Petrovac, Srpska Krupa, Sanski Most, Prijedor, Bosanski Novi i Ključ“, iz juna 1992. godine, u kojem se poziva nadređene da a) proglase ratno stanje, b) odgovore na zahtjeve u vezi sa uspostavom koridora između sjeverozapadne Bosne i Srbije, c) izvrše reorganizaciju JNA u srpsku vojsku itd. Vidjeti: Zaključci usvojeni na podregionalnom sastanku političkih predstavnika općina Bihać, Bosanski Petrovac, Srpska Krupa, Sanski Most, Prijedor, Bosanski Novi i Ključ, 7. juni 1992.

⁵ Nikola Šainović je, nakon odslužene dvije trećine kazne za zločine protiv čovječnosti i kršenje prava ili običaja ratovanja izrečenoj pred MKSJ, prošle godine pušten na slobodu.

upregnut: bez obzira na historijske, političke i pravne razlike, krizni štabovi i organi i cjeline, organizovani duž sličnih linija i sličnim mandatom, predstavljali su vezu između državne platforme etničkog čišćenja i društvenih resursa. Krizni štab je ključni mehanizam u stvaranju jedne od najočitijih perverzija etničkog čišćenja: kada zakon ne pruža zaštitu, nego služi za uspostavu dominacije jedne grupe nad drugom, humanitarne organizacije vrše nabavku oružja umjesto hrane, komunalne službe „čiste“ masovne grobnice umjesto ulica, javni prevoz se koristi za deportaciju, a lokalna društva Crvenog krsta zagovaraju i učestvuju u progonu.

Sljedeći dio članka će biti posvećen pravnoj i historijskoj pozadini kriznog štaba kao mehanizma i detaljno objasniti njegovu svrhu i mandat u različitim stadijima etničkog čišćenja.

Krizni štab: pravni i politički kontekst

Koncept kolektivnog općinskog organa u uvjetima ratnog stanja ili neposredne prijetnje ratnim stanjem bio je sastavni dio jugoslavenskog zakonodavstva i prije etničkog čišćenja. U okviru jugoslavenske reforme odbrane u šezdesetim godinama dvadesetog vijeka, nakon sovjetske invazije na Čehoslovačku 1968. godine, dio ovlasti povezanih sa odbranom delegiran je takozvanim komitetima za općenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu (u daljem tekstu: komitet).⁶ U skladu sa jugoslavenskim zakonodavstvom, takva tijela su trebala biti uspostavljena u „općinama, gradovima i regionalnim zajednicama“.⁷ Njihove ovlasti su bile prilično široke: „operativni i politički nadzor i razmatranje situacije relevantne za odbranu i bezbjednost zemlje, ohrabrivanje aktivnosti organa samoupravnih organizacija i zajednica, društveno-političkih i drugih društvenih organizacija u vršenju općenarodne odbrane i društvene samozaštite; pravovremeno i efikasno aktiviranje zajedničkog sistema odbrane i samozaštite u njegovim pripremama i aktivnostima i osiguranje vršenja ustavne uloge i odgovornosti Saveza komunista u zaštiti socijalističke revolucije i socijalističkih samoupravnih odnosa.“⁸ Dvije karakteristike komiteta imaju zapanjujuće sličnosti sa kasnijim kriznim štabovima: skoro sveobuhvatne ovlasti⁹ i partijski nadzor nad njegovim aktivnostima.

⁶ Zakon o odbrani SFRJ, „Službene novine“, 23. april 1982, br. 21, član 72.

⁷ Zakon o odbrani SFRJ, „Službene novine“, 23. april 1982, br. 21, član 72.

⁸ Zakon o odbrani SFRJ, „Službene novine“, 23. april 1982, br. 21, član 72.

⁹ Komiteti za općenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu su bili tako brojni i utjecajni da su ih profesionalni vojnici smatrali ne samo nametljivim nego smetnjom odbrambenom

Na kraju, krizni štabovi su imitirali strukturu i izbor članova komiteta, koji su se u pravilu sastojali od „predstavnik Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija i organa društveno-političkih zajednica i/ili samoupravnih organizacija i zajednica“¹⁰. Ovo zakonodavstvo se vjerno reflektiralo i usvojeno je i na nižim nivoima vlasti, kao što se vidi u Ustavu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (SRBiH)¹¹. Usto, Ustav SRBiH je predviđao još jedno tijelo u slučaju ratnog stanja: ratno predsjedništvo, koje je trebalo da se sastoji od rukovodstva lokalne skupštine, predsjednika i koje bi imalo ovlasti da odlučuje u svim nadležnostima skupštine sve dok se skupština ponovo ne bude mogla sastati.¹² Da rezimiramo, mnogo prije nego što su krizni štabovi uopće uspostavljeni, postojao je pravni okvir za lokalnu/regionalnu koncentraciju moći u vanrednim okolnostima, u toj mjeri da je bilo potrebno samo Savez komunista zamijeniti SDS-om u jednom ili Socijalističkom partijom Srbije u drugom slučaju.

Sljedeći dio članka će se fokusirati na nastanak kriznih štabova i elaborirati razlike u njihovom razvoju i organizaciji u različitim stadijima procesa etničkog čišćenja. Zbog istaknute uloge kriznih štabova u etničkom čišćenju u Bosni i Hercegovini, bavit će se prvo srpskim kriznim štabovima u BiH, a potom u Hrvatskoj i na Kosovo.

Krizni štabovi prvi put se spominju kao stranačka tijela SDS-a u dokumentu koji se kolokvijalno naziva „Varijanta A i Varijanta B“, u uputstvu Glavnog odbora SDS-a Bosne i Hercegovina – iako se tvrdi da je dokument nastao u Kriznom štabu SDS-a – za „organizovanje i djelovanje srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima“¹³. Dokument naređuje partijskim organizacijama u općinama u kojima su Srbi većina kao i onima u kojima su manjina da pristupe uspostavi „Kriznog štaba srpskog naroda“,

sistemu zemlje, kao što se vidi iz memoara generala Veljka Kadjevića. I pored toga što je on u njihovom formiranju i postojanju vidio i zavjeru protiv Jugoslavije, svi ostali organi formirani na sličnoj osnovi su se borili, od općinskih izbornih štabova u Bosni i Hercegovini do Zajedničke komande na Kosovu. Kadjević, Veljko (1993) „Moje viđenje raspada: Vojska bez države“, Politika, Beograd, str. 71–79. Za više detalja o prirodi koncepta općenarodne odbrane vidjeti: Hadžić, Miroslav (2001) „Sudbina partijske vojske“, Samizdat B92, Beograd, str. 58–63.

¹⁰ „The Law on Defense of SFRJ“, Official Gazette, SFRJ, 23 April 1982, No. 21, Article 73.

¹¹ Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, član 98, „Službene novine SRBiH“, 9. februar 1984, br. 103.

¹² Ustav SRBiH, član 273, „Službene novine SRBiH“, 25. februar 1974, br. 4.

¹³ Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima, Srpska demokratska stranka, Glavni odbor, Sarajevo, 12. decembar 1991.

koji će se sastojati od ključnog personala lokalnog SDS-a: članova općinskog odbora, imenovanih u općinsku vladu kao što su predsjednik skupštine općine ili predsjednik izvršnog odbora, načelnik ili komandir policije, načelnik ili komandir teritorijalne odbrane (TO) i sekretar općinskog sekretarijata narodne odbrane ili SDS-ov zvaničnik u sekretarijatu narodne odbrane, uz odbornike u općinskoj skupštini i članove glavnog ili izvršnog odbora SDS-a iz općine o kojoj je riječ.¹⁴ U pravilu, predsjednik skupštine općine ili izvršnog odbora imenovan je za zapovjednika takvih organa.¹⁵ Ono što treba imati na umu je da je formiranje kriznih štabova bilo centralni dio strategije uspostave takozvanih srpskih općina i bilo je zamišljeno i kao tijelo koje će vladati teritorijom koja bude stavljena pod kontrolu.

I pored toga što se dokument „Varijanta A i varijanta B“, prije svega, bavi kriznim štabom kao stranačkim tijelom, dokument Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine (SRBiH) od 26. aprila 1992. godine je definitivni dokaz nove uloge koju preuzimaju krizni štabovi. Pod naslovom „Izvod iz uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda“ (u daljnjem tekstu: Izvod) dokument proširuje ovlasti kriznih štabova i predstavlja osnovu za novu koncentraciju ovlasti i resursa. U skladu sa ovim dokumentom, krizni štabovi „preuzimaju sve prerogative i funkcije Skupštine opštine i pored pitanja odbrane i policije, postaju odgovorni za skoro sve aspekte života: 'privredu, humanitarnu i zdravstvenu zaštitu, informisanje i propagandu, snabdijevanje i ishranu, izbjeglice, ratne zločine i štetu, vezu, koordinaciju'.“¹⁶ Mandat kriznih štabova sada se definiše kao koordiniranje „funkcija vlasti u svrhe zaštite teritorije, bezbjednosti stanovništva i imovine, uspostavljanje vlasti i organizacije svih drugih tokova života i rada.“¹⁷ Tokom cijele 1992. godine različite institucije vlade u Srpskoj Republici BiH nastojale su da dalje formalizuju ulogu i mjesto kriznog štaba, često do tačke zabune i kaskajući za razvojem događaja na terenu, ali iako se terminologija mijenjala sa svakom novom direktivom ili odlukom, njegov mandat je u osnovi ostajao isti.

¹⁴ Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima, Srpska demokratska stranka, Glavni odbor, Sarajevo, 12. decembar 1991.

¹⁵ Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima, Srpska demokratska stranka, Glavni odbor, Sarajevo, 12. decembar 1991.

¹⁶ Srpska republika Bosna i Hercegovina, Vlada, Izvod iz uputstva za rad kriznih štabova, Sarajevo, 26. april 1992. godine.

¹⁷ Srpska republika Bosna i Hercegovina, Vlada, Izvod iz uputstva za rad kriznih štabova, Sarajevo, 26. april 1992. godine.

Tako je u maju 1992. Vlada uputila Odluku o obrazovanju ratnih predsjedništava u općinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja, koja je više bila pokušaj konsolidacije teritorijalnih osvajanja i uspostave političke kontrole. Dio dokumenta koji se odnosi na ulogu novog organa, predsjedništva, ne razlikuje se mnogo: njegov glavni posao je da „organizuje, koordiniše i sinhronizuje aktivnosti na odbrani srpskog naroda i uspostavi vlast”¹⁸. U junu 1992. godine, međutim, dolazi do napuštanja koncepta predsjedništva u korist ratnih povjereništava u okviru plana da se uspostavi čvršća kontrola centralne vlast nad općinama.¹⁹ Novi koncept ratnog povjereništva bio je identičan prethodnom sa izuzetkom da je povjerenik bio imenovan sa vrha i bio odgovoran za svaku pojedinačnu autonomnu regiju, odnosno više pojedinačnih općina.²⁰ U skladu sa ovom odlukom, planirano je da se ratno povjereništvo sastoji od „predstavnik Republike i četiri predstavnika izabrana među najuglednijim građanima iz kriznog štaba, privrede i stranke na vlasti.”²¹ Mandat je sada širi nego ranije, iako donekle nejasno s obzirom na to da je ratno povjereništvo trebalo da „usko saraduje sa legalnim vlastima, prenosi direktive Ratnog predsjedništva Republike, prenosi informacije o problemima, potrebama i aktivnostima opštinskih organa preko svog predstavnika, saraduje sa vlastima u stvaranju uslova za rad vojnih organa i jedinica u odbrani srpskog naroda.”²² Konačno, u decembru 1992. godine Skupština Republike Srpske usvojila je Odluku o prestanku važenja Odluke o osnivanju ratnih povjereništava u općinama u uvjetima tokom ratnog stanja ili neposredne ratne opasnosti i krizni štab je u

¹⁸ Odluka o obrazovanju ratnih predsjedništava u općinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Vlada, br. 03-412, Pale, 24. maj 1992.

¹⁹ Odluka o obrazovanju ratnih povjereništava u općinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja, br. 01-33/92, 10. juni 1992, „Službene novine srpskog naroda u BiH“, 30. juni 1992, br. 10, str. 345.

²⁰ Vidjeti, naprimjer, odluke o imenovanju Dragana Đokanovića za povjerenika Ratnog predsjedništva za općine Bratunac, Skelani, Zvornik i Vlasenica; Srpska republika Bosna i Hercegovina, br. 01-136/92, Bratunac, 16. juni 1992.; Srpska republika Bosna i Hercegovina, Predsjedništvo, br. 01-79/92, 17. juni 1992.; Republika Srpska, Predsjedništvo, br. 01-78/92, 17. juni 1992, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Predsjedništvo, br. 01-77/92, 17. juni 1992, Srpska republika Bosna i Hercegovina, Predsjedništvo, br. 01-81/92, 17. juni 1992.

²¹ Odluka o obrazovanju ratnih povjereništava u općinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja, br. 01-33/92, 10. juni 1992, „Službene novine srpskog naroda u BiH“, 30. juni 1992, br. 10, str. 345.

²² Odluka o obrazovanju ratnih povjereništava u općinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja, br. 01-33/92, 10. juni 1992, „Službene novine srpskog naroda u BiH“, 30. juni 1992, br. 10, str. 345.

svojim raznim oblicima i pod raznim imenima prestao postojati.²³ Ali do decembra 1992. godine etničko čišćenje nesrpskog stanovništva je bilo okončano i krizni štabovi ispunili su svoju misiju.

Za Srbe u Hrvatskoj krizni štab – pod tim imenom – bio je više izuzetak nego pravilo, ali dokazi upućuju na istaknutu ulogu općine i općinskih organa kako u preuzimanju vlasti tako i u mobilizaciji društvenih resursa u svrhe etničkog čišćenja. U dugim razgovorima sa istražiteljima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, Milan Babić, koji je svojevremeno bio lider Srba u Hrvatskoj, isticao je važnost općine kao „fundamentalne društveno-političke zajednice”²⁴. Uspostava Srpske autonomne oblasti Krajina (SAO Krajina) zavisila je od saglasnosti općinskih skupština, kao što se može zaključiti iz dvije takve odluke koje su donijele općine Donji Lapac i Dvor na Uni.²⁵ U tom smislu, Babić opisuje SAO kao „konfederaciju opština”,²⁶ u kojoj su „odluke išle odozdo prema gore, iz opština prema Skupštini Krajine”.²⁷ Dalje, prema Babićevim riječima, u slučaju neposredne ratne opasnosti ili rata, općine su imale pravo da formiraju „predsjedništvo skupštine opštine koje bi funkcionisalo kao skupština opštine”.²⁸ Odluke predsjedništva, koje je često i neformalno nazivano „ratnim predsjedništvom”, morale su biti odobrene od skupštine općine nakon što se bude mogla sastati, što je u potpunosti u skladu sa predratnim jugoslavenskim zakonodavstvom.²⁹ Srbi u Hrvatskoj su, sudeći prema postojećim dokumentima, u svom novoosnovanom entitetu primjenjivali jugoslavensko zakonodavstvo. Poslovnik o radu Skupštine SAO Krajine omogućava Vladi „da donosi odluke iz nadležnosti Skupštine” u slučaju

²³ Odluka o prestanku važenja odluka o obrazovanju ratnih predsjedništava u općinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja, br. 02-1978/92, 17. decembar 1992.

²⁴ Intervju Ureda Tužiteljstva MKSJ sa Milanom Babićem, 26. februar 2002, str. 6.

²⁵ Skupština Općine Donji Lapac, 20. decembar 1990.; Skupština Općine Donji Lapac.

²⁶ Daljnji dokazi ove izjave mogu se naći u Nacrtu Odluke o provođenju Statuta Srpske autonomne oblasti Krajina u kojem se navodi da će „skupštine opština koje se pridruže Zajednici opština (...) vršiti funkciju Skupštine Autonomne oblasti Krajine” (član 1) i da će „privremeno predsjedništvo zajednice opština (...) vršiti funkciju izvršnog odbora Srpske autonomne oblasti Krajina” (član 2). Nacrt Odluke o provođenju Statuta SAO Krajina, Knin, 19. decembar 1990.

²⁷ Intervju Ureda Tužiteljstva MKSJ sa Milanom Babićem, 16. januar 2002, str. 31.

²⁸ Intervju Ureda Tužiteljstva MKSJ sa Milanom Babićem, 16. januar 2002, str. 32.

²⁹ Babić elaborira: „(...) Postojao je zakon o opštinama koji se odnosio na formiranje opština. To je bio zakon koji je generalno provođen. Bio je savezni zakon i zakon na nivou republika koji je regulisao opštine. Na osnovu ovih propisa postojao je statut opštine koji je dalje razrađivao ove zakonske norme. Predsjedništvo je funkcionisalo na osnovu tog statuta i zakona koji važili tamo. Ali, naziv ratno predsjedništvo je potpuno neprimjeren.” Intervju Ureda Tužiteljstva MKSJ sa Milanom Babićem, 16. januar 2002, str. 32.

neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja.³⁰ U slučaju rata,³¹ međutim, općinske vlasti su imale kontrolu nad najvitalnijim resursima svoje zajednice, kao što je privreda, teritorijalna odbrana i lokalni mediji. „Odluka o prelasku na radu u ratnim uslovima“³² pruža koristan uvid u stepen kontrole koje su općine imale nad lokalnom privredom. Odluka općinskim vlastima daje ovlasti nad „svim faktorima privrednog i društvenog života, preduzećima i institucijama“ i kontrolu nad radom i upravljanjem „spomenutim faktorima“, uključujući imenovanje i smjenu direktora.³³ Premda se čini benignom, izvjesno je da nije bila takva po nesrbe zaposlene u bilo kojem od „faktora“ u pitanju, jer je otvorila vrata za masovne otkaze i uklanjanje s radnih mjesta. Općine su imale i kontrolu nad jedinicama lokalne teritorijalne odbrane:

„(...) službenici TO, uglavnom načelnici opštinskih štabova TO su bili stalno zaposleni na tim funkcijama. Sad, ne sjećam se tačno da li ih je postavljala Skupština opštine ili Izvršni odbor Skupštine opštine. Međutim, bili su na platnom spisku opštinskih vlasti i na osnovu onog što znam, opštine nisu nosile nikakve druge troškove za te usluge, niti je to finansirala Vlada Krajine ili bilo koji drugi organ ovdje.“³⁴

Konačno, nakon što je socijalističko samoupravljanje kolabiralo³⁵ općine su naslijedile lokalne medije ili su osnivale nove lokalne medije čija se važnost kao instrumenta u operaciji etničkog čišćenja ne smije potcjenjivati.

Okolnosti na Kosovu su se značajno razlikovale u usporedbi sa Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom u smislu da su dopuštale mnogo veću slobodu za djelovanje VJ i MUP-a Srbije. Razlike i postojeći dokazi, međutim, objašnjavaju evoluciju kriznog štaba iz vrste tijela odgovorne za upravljanje u pomoćni organ zadužen za pružanje podrške zvaničnim vojnim i

³⁰ Poslovník o Radu Skupštine SAO Krajina, br. 46/91-2 Knin, 30. april 1991, član 87.

³¹ Srbi u Hrvatskoj su zvanično proglasili ratno stanje 26. oktobra 1990, slijedeći naredbu Predsjedništva SFRJ. SAO Krajina, Vlade SAO Krajine; Odluka o prelasku na rad u ratnim uslovima, Knin, br. 272/91-1, 26. oktobar 1991.

³² SAO Krajina, Vlada SAO Krajine, Odluka o prelasku na rad u ratnim uslovima, Knin, br. 272/91-1, 26. oktobar 1991.

³³ SAO Krajina, Vlada SAO Krajine, Odluka o prelasku na rad u ratnim uslovima, Knin, br. 272/91-1, 26. oktobar 1991.

³⁴ Intervju Ureda Tužiteljstva MKSJ sa Milanom Babićem, 14. januar 2002, str. 3.

³⁵ Babić objašnjava: „(...) osnivač (...) je bio tadašnji Socijalistički savez radnog naroda, ali Socijalistički savez je u jednom trenutku prestao da postoji (...) Tako da je opština preuzela osnivačka prava (...) Drugim riječima, postala vlasnik. Tako da je imala Skupštinu, Upravni odbor, imenovan je direktor radija.“ Intervju Ureda Tužiteljstva MKSJ sa Milanom Babićem, 9. januar 2002, str. 48–49.

policijskim formacijama. Ali i policija i vojska su saradivale sa drugim, civilnim strukturama u onoj mjeri u kojoj su zavisili od njihove podrške. „Uputstvo za odbranu naseljenih područja“ jugoslavenskog Ministarstva odbrane je osnova za formiranje vrste organa koji bi uključivao vojne, policijske i civilne elemente. Dokument nalaže uspostavu štaba koji bi „povezao i ujedinio sve odbrambene strukture vojne rezerve, MUP-a, civilne zaštite, preduzeća i građana“ kao “rezerve MUP-a”.³⁶ Ovo tijelo je, iako se formalno tako ne naziva, najbližije kriznom štabu po članstvu: „Štab se sastoji od predstavnika lokalne samouprave (predsjednika regije, Skupštine opštine ili Mjesne zajednice), predstavnika MUP-a, predsjednika Izvršnog odbora Skupštine opštine i predstavnika VJ.”³⁷

Uz ove organe i Zajedničku komandu koja je imala strateški nadzor i kontrolu nad procesom etničkog čišćenja, privremeno izvršno veće – srbijanska vlast na Kosovu, drugim riječima – također je uspostavilo neku vrstu organa čija je misija bila pružanje podrške VJ i MUP-u, sa ovlastima da nadzire niže rangirane, općinske, civilne štabove. Preživjeli primjerak zapisnika sa sastanka tog tijela, održanog 25. maja 1999. godine, pruža ilustrativan i vrijedan uvid u njegov *modus operandi*.

Prvo, štab se sastojao od tri člana privremenog izvršnog veća, tri profesionalna vojnika, jednog predstavnika MUP-a i finansijske policije i tržišne inspekcije PIV-a. Dnevni red i odluke pokrajinskog štaba na ovom sastanku pomažu u razumijevanju njegovog mandata: dvije najvažnije tačke dnevnog reda bile su „izvještaj finansijske policije o statusu konfiskovanih dobara i magacina“ i „pitanje statusa skladišta građevinskog materijala“³⁸, za koje sa određenim stepenom izvjesnosti možemo pretpostaviti da su pripadali protjeranim kosovskim Albancima. Dalje, jedna od tačaka bila je i zahtjev upućen „komandantima opštinskih štabova“ u vezi sa skladištima onoga što se u dokumentu naziva „zaplijenjenim dobrima”.³⁹ Druge odluke i zaključci otkrivaju tačno koliko je širok mandat tog tijela bio, jer se bavi temama od snabdijevanja hranom i „vodo i elektro instalaterskim materijalom, opremom i alatom“ iz „zaplijenjenih dobara“ do odobravanja premještanja „200 konja

³⁶ Savezna republika Jugoslavija, Ministarstvo odbrane, Sekretarijat za odbranu Priština, Uputstvo za odbranu naseljenih područja, strogo povjerljivo, br. 80–32, 28. juli 1998, Priština.

³⁷ Savezna republika Jugoslavija, Ministarstvo odbrane, Sekretarijat za odbranu Priština, Uputstvo za odbranu naseljenih područja, strogo povjerljivo, br. 80–32, 28. juli 1998, Priština.

³⁸ Republika Srbija, Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija, Privremeno izvršno Veće, Pokrajinski štab, Zapisnik sa 20. sastanka Štaba, 25. maj 1999.

³⁹ Republika Srbija, Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija, Privremeno izvršno Veće, Pokrajinski štab, Zapisnik sa 20. sastanka Štaba, 25. maj 1999.

u Rudarsko-metalurški i hemijski kombinat Trepča”.⁴⁰ Na koncu, iako se dokazi odnose samo na jednu od kosovskih općina,⁴¹ nema sumnje da su krizni štabovi operisali na lokalnom, općinskom nivou, kao što će biti prikazano u nastavku članka. Pošto su postojanje i rad kriznih štabova i/ili organa formiranih po sličnom modelu, naredni dio članka će se detaljnije baviti njihovim ovlastima prije nego što se fokusira na načine i oblike na koje su krizni štabovi fuzionirali državu i društvo u zajedničke svrhe etničkog čišćenja.

Krizni štab: mandat i ovlasti

Ovaj dio članka će se baviti pitanjem mandata i elaborirati vrstu moći i resursa koji su bili koncentrisani u rukama kriznih štabova. Započet će iznošenjem mandata i objasniti kako je krizni štab kao organizacija interpretirao i provodio te ovlasti; potom će ispitati način na koji je krizni štab pridonio etničkom čišćenju u svom zvaničnom kapacitetu.

Ponajbolji uvid u istinski domet kriznih štabova pruža Odluka o organizaciji i radu Kriznog štaba Općine Prijedor;⁴² dok su i druge općinske organizacije SDS-a i druge općine imale krizni štab, malo gdje su njegove ovlasti tako detaljno elaborirane. Zato što je evidentno da su drugi krizni štabovi formirani i radili duž identičnih linija, uvid u ovu odluku upotrebljiv je sa stanovišta proučavanja aktivnosti organizacije kriznih štabova uopće. Krizni štab općine Prijedor definiše svoj mandat na sljedeći način:

„Obrazuje se Krizni štab Opštine Prijedor, radi koordinacije funkcije vlasti, odbrane teritorije Opštine, bezbjednosti stanovništva i imovine, uspostavljanja vlasti i organizacije svih drugih tokova života i rada.”⁴³

Da „svi tokovi života i rada“ nije samo fraza, vidi se iz dijela odluke kojim se regulišu broj i dužnosti članova kriznog štaba. Planirano je da ima devet članova uz predsjednika i potpredsjednika: predsjednika izvršnog odbora općine, komandanta općinskog štaba civilne zaštite, načelnika stanice javne bezbjednosti, sekretara općinskog sekretarijata za narodnu odbranu, sekretara

⁴⁰ Republika Srbija, Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija, Privremeno izvršno Veće, Pokrajinski štab, Zapisnik sa 20. sastanka Štaba, 25. maj 1999.

⁴¹ Republika Srbija, Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija, Općina Vučitrn, br. 1/98, 17. juni 1998, spisak članova Kriznog štaba Općine Vučitrn.

⁴² „Službeni glasnik Općine Prijedor“, 25. juni 1992, br. 2/29.

⁴³ Odluka o organizaciji i radu Kriznog štaba Općine Prijedor, „Službeni glasnik Općine Prijedor“, 25. juni 1992, br. 2/29, član 2.

općinskog sekretarijata za privredu i društvene djelatnosti, sekretara općinskog sekretarijata za urbanizam, stambeno-komunalne i imovinsko-pravne poslove, referenta za zdravstvo i socijalnu zaštitu u općinskom sekretarijatu za privredu i društvene djelatnosti i referenta za informisanje u općinskom sekretarijatu za privredu i društvene djelatnosti.⁴⁴+ Štaviše, u članu 7 odluka kriznom štabu daje široke ovlasti u privredi: „Donosi odgovarajuće odluke koje se odnose: na organizaciju i funkcionisanje privrede društvenog, mješovitog i privatnog sektora, na organizaciju i funkcionisanje društvenih djelatnosti, na organizaciju i funkcionisanje finansija, na zbrinjavanje ugroženog stanovništva i izbjeglica (...).”⁴⁵

Krizni štab je samo jedan od naziva. Iako je proliferacija ratnih predsjedništava i ratnih štabova bila donekle zbunjujuća, njihova misija bila je identična: odluka ratnog predsjedništva „Srpske opštine Bosanska Krupa“ o „organizaciji i načinu rada u ratnim uslovima“, ne ostavlja sumnje u to.⁴⁶ I pored toga što je predsjedništvo imalo samo pet članova, njegov nedvosmisleni mandat, koji se nije razlikovao od prijedorskog, bio je rezimiran u samo jednoj rečenici: preuzimanje „funkcije zakonitih organa Srpske opštine Bosanska Krupa – Skupštine, Izvršnog odbora, organa i organizacija uprave, pravosudnih organa, kao i preduzeća i institucija.”⁴⁷ Ukratko, krizni štabovi zapovijedali su lokalnim vojnim jedinicama (teritorijalnom odbranom) i policijskim snagama, imali ovlasti da ih mobilišu, vodili lokalne ekonomije i imali potpunu kontrolu pristupa javnim i privatnim fondovima i dobrima. Paradoks je bio u tome što je krizni štab kontrolu mogao preuzeti samo u ratnim odnosno uvjetima neposredne prijetnje ratne opasnosti, ali je bio jedini organ ovlašten da ocijeni da li su određene okolnosti konstituisale ratno stanje ili stanje neposredne ratne opasnosti.⁴⁸

⁴⁴ Odluka o organizaciji i radu Kriznog štaba Općine Prijedor, „Službeni glasnik Općine Prijedor“, 25. juni 1992, br. 2/29, član 4. Odluka o imenovanju Kriznog štaba Općine Prijedor, „Službeni glasnik Općine Prijedor“, 25. juni 1992, br. 2/29; za još jedan detaljni opis mandata, članstva i dužnosti pojedinih članova vidjeti: Zaključke Kriznog štaba Sanskog ;osta, br. K-27/92, 30. maj 1992.

⁴⁵ Odluka o organizaciji i radu Kriznog štaba Općine Prijedor, „Službeni glasnik Općine Prijedor“, 25. juni 1992, br. 2/29, član 7.

⁴⁶ Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska općina Bosanska Krupa, Ratno Predsjedništvo Srpske općine Bosanska Krupa. Odluka o organizaciji i načinu rada Srpske općine Bosanska Krupa u ratnim uslovima, br. 1/92, 7. maj 1992.

⁴⁷ Srpska republika Bosna i Hercegovina, Srpska općina Bosanska Krupa, Ratno Predsjedništvo Srpske općine Bosanska Krupa. Odluka o organizaciji i načinu rada Srpske općine Bosanska Krupa u ratnim uslovima, br. 1/92, 7. maj 1992.

⁴⁸ Vidjeti, naprimjer, odluke kriznih štabova u Zvorniku i Bratuncu kojima se proglašava vanredno stanja zbog neposredne opasnosti od rata i ratnog stanja. Odluka o proglašenju vanrednog stanja zbog neposredne prijetnje od ratne opasnost na teritoriji Srpske općine

Krizni štabovi obično su uspostavljeni i imitirali su vojne komande i imali su nadzor nad teritorijalnom odbranom, ali i jedinicama izvana, obično paravojnim; pitanje odnosa sa policijom je jednostavno jer su policijski načelnici ili komandiri bili članovi kriznih štabova *ex officio* i o tome će biti riječi u kontekstu operacije etničkog čišćenja. U pravilu, jedna od prvih odluka svakog kriznog štaba je bila odluka o mobilizaciji jedinica teritorijalne odbrane. Tako je već 5. aprila 1992. godine Krizni štab Općine Zvornik naredio „probnu mobilizaciju svih jedinica teritorijalne odbrane Srpske Opštine Zvornik”.⁴⁹ Isto tako, u roku od tri dana, Krizni štab u Bratuncu je naredio formiranje „štaba, komandi i jedinica teritorijalne odbrane“ i njihovu mobilizaciju.⁵⁰ Odnos između kriznih štabova i teritorijalne odbrane i policije i drugih vojnih i paravojnih⁵¹ formacija, za koje se može reći da su imali ulogu njihove oružane sile, varira od mjesta do mjesta i od koordinacije do direktne komande i kontrole.

S jedne strane, odluka Kriznog štaba Bratunac od 13. aprila 1992. navodi da će „donositi odluke u vezi sa upotrebom Teritorijalne odbrane u skladu sa prijedlozima komandanta srpske TO“;⁵² s druge strane, neki krizni štabovi su u stvarnosti komandovali teritorijalnom odbranom i izdavali naredbe, kao što je naredba predsjednika Kriznog štaba Bosanske Krupe Gojka Kličkovića kojom se naređuje uništavanje tri mosta na teritoriji općine.⁵³ Kličkovićeve naredna odluka, pod naslovom „Prijedlog“ od 25. maja, mnogo je ilustrativnija za odnos između kriznog štaba i vojske, bez obzira da li je riječ o JNA ili TO. U tom dokumentu Kličković predlaže da se izvrše pripreme za „čišćenje lijeve obale rijeke Une” i uništenje „stambenih i drugih objekata” u tom procesu.⁵⁴ Sadržaj njegovog prijedloga kao i obrazloženje odluke ne ostavljaju sumnje u političku prirodu i cilj „vojnih“ aktivnosti. Najvažniji stav koji Kličković iznosi u prijedlogu jeste da bi trebao biti prihvaćen zbog „političke odluke da granica srpske opštine, ali i Autonomne regije Banja

Zvornik, br. 01-1-92, i Odluka o proglašenju ratnog stanja na teritoriji općine Zvornik, br. 01-2/92, Zvornik, 06/04/92.

⁴⁹ Republika srpskog naroda u BiH, Srpska općina Zvornik, Krizni štab, naređenje, 5. april 1992.

⁵⁰ Srpska općina Bratunac, Krizni štab, naređenje o formiranju štaba, komandi i jedinica teritorijalne odbrane, br. 01-6-92, 13. april 1992.; Srpska općina Bratunac, Krizni štab, naređenje o općoj mobilizaciji, 07-1-92, 16. april 1992.

⁵¹ Srpska općina Ilijaš, Zahtjev za pomoć u ljudstvu, br. 234/92, 14. juni 1992.

⁵² Srpska općina Bratunac, Krizni štab, naređenje o formiranju štaba, komandi i jedinica teritorijalne odbrane, br. 01-6-92, 13. april 1992.

⁵³ Srpska općina Bosanska Krupa, Ratno predsjedništvo, naredba, 24. april 1992.

⁵⁴ Srpska općina Bosanska Krupa, Ratno predsjedništvo, prijedlog komandi Prve krajiške podgrmečke brigade, br. 184/92, 25. maj 1992.

Luka i Srpske Republike Bosne i Hercegovine i srpske države treba ići duž rijeke Une do Bosanske Otoke.”⁵⁵

U stvarnosti, krizni štabovi su izdavali naređenja jedinicama teritorijalne odbrane – ponekad i jedinicama JNA – koje su ih potom izvršavale. Predsjednik Kriznog štaba Bratunac, naprimjer, opisuje detaljno odnos između Kriznog štaba, jedinica lokalne teritorijalne odbrane i JNA u napadu i masakru u selu Glogova 9. maja 1992. godine.⁵⁶

On u svjedočenju navodi da je odluku o napadu na selo Krizni štab donio prethodnog dana i da se diskutovalo i o takvim detaljima kao što su da li spaljivati ili poštediti bošnjačke kuće nakon što napad započne. Napad su zajedno izveli pripadnici bratunačke srpske TO, policije, jedinica JNA i „paravojna“ grupa iz Srbije.⁵⁷ U drugim općinama krizni štabovi su, osim formiranja vlastitih jedinica, bili instrumentalni u tranziciji jedinica JNA⁵⁸ u Vojsku Republike Srpske (VRS). Tako je srpski Krizni štab u Sanskom Mostu raspravljao o transformaciji JNA jedinica u VRS u nekoliko navrata: u zaključcima od 7. maja 1992. godine dvojica članova Kriznog štaba, uključujući i načelnika policije Mirka Vručinića, dobijaju instrukcije da „održe razgovore sa komandantom Šeste krajiške brigade, pukovnikom Basarom i da ga uključe kao člana u Ratni štab opštine Srpski Sanski Most i da se složi sa transformacijom JNA u srpsku teritorijalnu odbranu.”⁵⁹

Bilješka u privatnom dnevniku Nedjeljka Rašule, predsjednika Kriznog štaba Sanskog Mosta, pokazuje da je rasprava o istom pitanju vođena ponovo 21. maja, kada je Krizni štab informisan da je „TO dobila status armije pod jedinstvenom komandom“ i da je ostalo pitanje prekomande članova štaba TO od kojih su neki trebali da „postanu oficiri u Vojsci.”⁶⁰ Proces transformacije imao je različit tok u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine, ali je bio dovršen do kraja maja, što se da naslutiti iz odluke o inkorporaciji srpske TO u VRS.⁶¹ Vjerovatno je odnos između kriznih

⁵⁵ Srpska općina Bosanska Krupa, Ratno predsjedništvo, prijedlog komandi Prve krajiške podgrmečke brigade, br. 184/92, 25. maj 1992.

⁵⁶ Činjenična osnova za sporazum o priznanju krivice, Miroslav Deronjić, 30. septembar 2003, MKSJ.

⁵⁷ Činjenična osnova za sporazum o priznanju krivice, Miroslav Deronjić, 30. septembar 2003, MKSJ; vidi također: izjava svjedoka, Miroslav Deronjić, 25. novembar 2003, MKSJ.

⁵⁸ Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima, Srpska demokratska stranka, Glavni odbor, Sarajevo, 12. decembar 1991.

⁵⁹ Srpska općina Sanski Most, Krizni štab, zaključci, br. K-17/92, 7. maj 1992.

⁶⁰ Privatni dnevnik Nedeljka Rašule, predsjednik Kriznog štaba Sanskog Mosta, bilješka za 21. maj 1992.

⁶¹ „Službeni glasnik Općine Prijedor“, br. 2/92, zaključak.

štabova i vojnih i paravojnih formacija na njihovoj teritoriji najbolje sročeni u jednom zaključku Kriznog štaba Ključ:

„Odnos između vojnih i civilnih vlasti treba biti takav da će vojne vlasti izvršavati naređenja civilnih vlasti, a civilne vlasti se neće miješati u način na koji se naređenja izvršavaju.”⁶²

Konačni dokaz nadređene pozicije kriznih štabova vojnim i paravojnim snagama je da su potonji u pravilu bili na njihovom platnom spisku. Uz plaćanje lokalnih jedinica TO, krizni štabovi su plaćali i jedinice i grupe koje su dolazile izvana. Među ostalim odlukama, privremena vlada Općina Zvornik – još jedno od mnogih imena za krizni štab – usvojila je poseban zaključak kojim se utvrđuje „kompenzacija za pripadnike teritorijalne odbrane Srpske vojske“ već 12. maja 1992. godine. Odluka konkretno spominje članove teritorijalne odbrane koji u vrijeme početka sukoba nisu imali zaposlenje, ali definiše i proceduru za nadoknadu onim pripadnicima koji su bili zaposleni.⁶³ Fature koje je izdala privremena vlada Općine Zvornik pokazuju da je izvršena i isplata „Jedinici za specijalne namjene iz Loznice na ime nadoknade troškova jedinice”⁶⁴ čak i prije toga. Na sličan način, Izvršni odbor Općine Vogošća, djelujući u skladu sa preporukom ratnog štaba, usvojio je odluku da dobrovoljcima plati 300 njemačkih maraka za juli 1992. godine.⁶⁵

Manje je dokaza o odnosu između općinskih vlasti i vojnih i paravojnih formacija u Hrvatskoj, osim u ulozi podređenoj JNA. Međutim, ima dovoljno dokaza da su općinske vlasti imale ulogu koja je prevazilazila prostu regrutacijsku bazu. Kao što je istaknuto u raspravi o odnosu između općina i TO, potonji su barem inicijalno bili podređeni općinskim vlastima. Pismo Milana Babića od 22. jula 1991. godine pokazuje da su jedinice TO bile organizovane čak i na nivou mjesnih zajednica.⁶⁶ Još jedan dokument sa Babićevim potpisom iz augusta 1991. ne ostavlja sumnju da je općina bila od centralnog značaja za uspostavu vojne i političke kontrole na teritoriji Hrvatske na koju je pretendovala buduća srpska država: dokument o kojem je riječ bavi se organizacijom operativnih zona TO Krajine u pokušaju da se uspostavi određeni stepen centralne kontrole nad općinskim teritorijalnim

⁶² Krizni štab Ključ, zaključak, 27. maj 1992.

⁶³ Srpska općina Zvornik, Privremena vlada, zaključak o visini naknade za pripadnike teritorijalne odbrane Srpske vojske za maj, br. 03-400-207/92, 12. maj 1992.

⁶⁴ Srpska općina Zvornik, Privremena vlada, naredba za isplatu, Zvornik, 4. maj 1992.

⁶⁵ Srpska općina Vogošća, Izvršni odbor, nadoknada za dobrovoljce, 28. juli 1992.

⁶⁶ Vlada SAO Krajine, naredba za formiranje odreda teritorijalne odbrane u Cetini, br. 133/91-3, 22. juli 1990.

jedinicama.⁶⁷ Konačno, izvještaj teritorijalne odbrane Krajine od 17. septembra 1991. godine pokazuje da se JNA u velikoj mjeri oslanja na općine u smislu snabdijevanja trupa za zajedničke operacije: izvještaj prenosi naredbu Milana Martića, u to vrijeme formalnog zapovjednika policije Krajine i zamjenika zapovjednika TO dvama općinskim štabovima TO, da „imaju što je moguće više ljudi na raspolaganju”⁶⁸ najbližoj komandi JNA za daljnje operacije. Drugi dokazi indiciraju da su barem neke općinske vlasti Srba u Hrvatskoj uspostavile vezu sa drugim vojnim i paravojnim formacijama osim JNA. Tako je predsjednik Općine Petrinja poslao pismo Željku Ražnatoviću Arkanu, zapovjedniku tzv. Srpske dobrovoljačke garde, sa upadljivim naslovom „Dogovor o učešću jedinice Ž. Ražnatovića u odbrani Petrinje“, iznoseći uvjete pod kojim će Arkanovi ljudi boraviti⁶⁹ na teritoriji općine. Isto tako, općinski štab teritorijalne odbrane Okučani poslao je alarmantno pismo ratnom štabu Srpske radikalne stranke tražeći „pomoć u ljudstvu što prije i što hitnije”, uz napomenu da će logistiku za dobrovoljce osigurati Ministarstvo odbrane Srbije.⁷⁰

Kada je riječ o ulozi kriznih štabova na teritoriji Kosova, iako su dokazi ograničeni, na samo jednu općinu, moguće je sklopiti sliku o tijelu koje ima sekundarnu ulogu i pruža podršku vojsci i policiji. Tako je, naprimjer, Krizni štab Općine Vučitrn donio odluku da započne tovljenje nekih „150-200 grla stoke“ za potrebe VJ i MUP-a sredinom maja 1999. godine,⁷¹ nedatirano rješenje o oslobađanju poreza pokazuje da je Krizni štab kupio „deset pancirkošulja za potrebe VJ”.⁷² Uz pružanje podrške VJ i MUP-u, Krizni štab Općine Vučitrn je pružao podršku i jedinicama civilne zaštite koje su bile raspoređene u općini, kao što se vidi iz zahtjeva jedne takve jedinice za snabdijevanje cijelim nizom stvari, od komunikacijske opreme preko pancirkošulja do cigareta i žileta.⁷³

Odnos između civilnih kriznih štabova i različitih formacija policije, vojske i paravojnih jedinica od vitalnog je značaja zato što su sve ostale aktivnosti kriznih štabova zavisile od toga. Krizni štabovi su svoj mandat bazirali na sirovoj upotrebi sile i sve njihove odluke, zaključci i propisi uopće bili su

⁶⁷ Vlada SAO Krajine, naredba o formiranju operativnih zona SAO Krajine, br. 189/91-1, 20. august 1991.

⁶⁸ Štab SAO Krajine, izvještaj, br. 270/3, 17. septembar 1991.

⁶⁹ SAO Krajina, Općina Petrinja, Sporazum sa jedinicom Ž. Ražnatovića o učešću u odbrani Petrinje, br. 2-110/91, 25. novembar 1991.

⁷⁰ SAO Krajina, Štab teritorijalne odbrane Okučani, izvještaj o situaciji na frontu za 11/12. decembar 1991, br. 55/91, 12. decembar 1991.

⁷¹ Krizni štab Općine Vučitrn, odluka, 11. maj 1999.

⁷² Krizni štab Općine Vučitrn, potvrda.

⁷³ Pismo 54 VTOD, primljeno u općinskom štabu 26. maja 1999, br. 404-146.

provođeni zbog te jednostavne činjenice; kada više nije bilo potrebe za silom, krizni štabovi prestali su da postoje.

Krizni štab na vlasti: potpuna kontrola svih aspekata života

Nakon preuzimanja vlasti krizni štabovi su brzo poduzimali korake na njenoj daljnjoj konsolidaciji. Miroslav Deronjić, predsjednik Kriznog štaba Bratunac, ovako objašnjava proces u okviru kojeg je SDS došao doslovno u posjed države koju je planirala da izgradi:

„Još jedna aktivnost koju smo poduzeli bila je da uspostavimo opštinski Krizni štab, znači ne više Krizni štab SDS-a (...) opštinski koji bi bio uspostavljen u skladu sa procedurom propisanom zakonom. Treća aktivnost koju smo preduzeli bilo je imenovanje direktora u preduzećima i firmama na mjestima na kojima su ranije bili Muslimani (...) još jedna aktivnost bila je da se pojača policija. Još jedna da se formira komisija za ratni plijen.”⁷⁴

Mjere Kriznog štaba u Bratuncu nisu bile izuzetak od prakse srpskih kriznih štabova u Bosni i Hercegovini. Zapisnik od 27. maja 1992. pokazuje da je Krizni štab u Ključu poduzimao identične korake: na dnevnom redu bile su preporuke za „opštinske sudije i tužioce“ i „ratne upravnike“ i delegate u općinskim preduzećima.⁷⁵ Ali nisu ostali samo na raspravi o tome: 10. jula, na istoj sjednici na kojoj je donio odluku da zabrani „ekstremističke političke organizacije SDA (Stranka demokratske akcije) i MBO (Muslimansko-bošnjačka organizacija), Krizni štab je imenovao vršitelja dužnosti predsjednika i sudije Općinskog suda u Ključu.⁷⁶ Isto tako, među prvim koracima Kriznog štaba u Sanskom Mostu bilo je preuzimanje kontrole nad lokalnom privredom naredbom predsjedniku Skupštine Općine „da sazove sastanak direktora svih državnih institucija i preduzeća i zahtijeva da potpišu lojalnost Srpskoj republici BiH. Također, imaju zadatak da saznaju ko je u njihovim preduzećima zadužen za ratne planove i ako je potrebno imenuju druge osobe.”⁷⁷

Transportni resursi su također stavljeni pod kontrolu, a tamo gdje je sjedište državnih prevoznih preduzeća bilo izvan srpske kontrole, krizni štabovi

⁷⁴ Izjava svjedoka, Miroslav Deronjić, 25. novembar 2003, MKSJ.

⁷⁵ Krizni štab Ključ, zapisnik, 27. maj 1992.

⁷⁶ Krizni štab Ključ, zapisnik, 10. juli 1992. Krizni štab Bosanski Petrovac, zapisnik, br. 101/92, 3. august 1992.

⁷⁷ Krizni štab Sanski Most, zaključci, br. k-23/92, 22. maj 1992.

omogućavali su formiranje novih firmi.⁷⁸ Ali krizni štabovi su kontrolisali općine na mnogo rudimentarnijem nivou: imali su moć da ograniče slobodu kretanja⁷⁹ te putem kontrole goriva i distribucije goriva. U smislu toka same operacije etničkog čišćenja, te dvije stvari su bile od ključnog značaja jer su značajno smanjivale izgleda žrtava da izbjegnu ubistvo, pritvor ili deportaciju, ali su isto tako omogućavale kriznim štabovima da usmjeravaju aktivnosti lokalnih srpskih zajednica. Gorivo je korišteno u deportaciji nesrba, ali je bilo potrebno i za pružanje osnovnih usluga srpskoj zajednici, kao što su gradnja,⁸⁰ grijanje ili žetva,⁸¹ što je bilo vitalno u dominantno ruralnom društvu.

Još jedna važna karakteristika aktivnosti kriznih štabova bila je sistematska pljenidba ili konfiskacija nesrpske imovine i uništavanje ili raspolaganje njome. Prijedorski Krizni štab je usvojio cijeli niz odluka kojim se naređuje rušenje desetina stambenih objekata pod izgovorom da su teško oštećene u borbama, iako i lake borbe koje su u Prijedoru vođene prije srpskog preuzimanja vlasti nisu vođene na tim lokacijama.⁸² Štaviše, krizni štabovi su u pravilu donosili propise kojima se građanima zabranjuje prodaja ili kupovina imovine. U društvima kakvo je bivša Jugoslavija, zemlja i posjedovanje zemlje ima visoku simboličku vrijednost; „srpska zemlja“ nije bila samo propagandna teza, nego je imala egzistencijalnu važnost, a SDSBiH je uložio značajne napore u istraživanje distribucije i očuvanja zemlje kako iz internih tako i javnih razloga.⁸³ Krizni štab u Zvorniku je skoro istog trenutka kada je osnovan zabranio prodaju imovine. Član 1 odluke o tome navodi da „poljoprivredno i građevinsko zemljište, šume i šumsko zemljište, zgrade, stanovi, poslovne prostorije i posebni dijelovi zgrada u svojini građanskih lica imaju status nepokretnosti i ne mogu biti predmet prometa, osim između pripadnika srpskog naroda na području

⁷⁸ Naređenje Kriznog štaba Autonomne regije Krajina o formiranju preduzeća iz dijelova radnog procesa, 9. maj 1992, Skupština Općine Petrovac, Krizni štab, zapisnik, K-40/92, 8. juni 1992.

⁷⁹ Srpska općina Vogošća, naredba, br. 1191/92, 30. maj 1992.; Srpska općina Sanski Most, odluka, br. 39-3/92, 23. juni 1992.

⁸⁰ Skupština Općine Petrovac, Krizni štab, zapisnik, br. K-54/92, 13. juni 1992.

⁸¹ Skupština Općine Petrovac, Krizni štab, zapisnik, br. K-50/92, 10. juni 1992.; Srpska općina Sanski Most, zaključci, br. K-17/92, 7. maj 1992.; Krizni štab Kotor-Varoš, izvod iz zapisnika sjednice proširenog ratnog predsjedništva, Kotor-Varoš, 14. juli 1992.

⁸² Odluka o rušenju oštećenih objekata, br. 02-111-152/92, 7. juni 1992.; br. 02-111-161/92, Prijedor, 9. juni 1992.

⁸³ Operativni plan aktivnosti na očuvanju zemljišnih površina, juli 1991, Sarajevo; zapisnik sa konferenciji o očuvanju zemljišnih površina, Sarajevo, 25. juli 1991.

opštine.”⁸⁴ Nakon što je etničko čišćenje započelo, sva nesrpska imovina je konfiskovana. U junu 1992. godine Krizni štab Općine Prnjavor zaplijenio je svu „opremu, građevinski materijal, robu široke potrošnje (...) građana koji su privremeno ili za stalno otišli“, pod izgovorom zaštite od krađe i uništenja.⁸⁵ Četiri dana kasnije usvojena je nova odluka: pozvani su svi nesrbi (koji više nisu bili u Prnjavoru) da se vrate i prijave lokalnim vlastima svoju „pokretnu i nepokretnu imovinu“; u slučaju da to ne urade, navodi se u odluci, njihova imovina „će biti proglašena državnom imovinom sa pravom raspolaganja opštine Prnjavor”.⁸⁶

Iznenadjuće je, međutim, da imovina nije uništena nego je prodavana srpskom stanovništvu na javnim aukcijama. Najmanje dva dokumenta ukazuju na to. Krizni štab u Prnjavoru donio je odluku da će „građevinski materijal i roba široke potrošnje po cijenama koje utvrditi Izvršni odbor ustupiti MTP Promet, Prnjavor, na konsignacionu prodaju.”⁸⁷ Oduka također navodi da će zarada od prodaje biti uplaćena „Fondu solidarnosti”.⁸⁸ U isto vrijeme Krizni štab Sanskog Mosta diskutirao je kako da „usmjeri zaradu od javne rasprodaje voznog parka i druge imovine koja ima status državne imovine”; na koncu je donesena odluka da se novac uplati u općinski budžet i „raspodijeli u skladu s planom fondova koji koriste sredstva”.⁸⁹

Konačno, tu je i pitanje lokalnih medija. Zapisnici sa sastanka Kriznog štaba Općine Kotor-Varoš pokazuju da je barem jednoj sjednici prisustvovao i lokalni novinar.⁹⁰ Koje su bile njegove dužnosti, moguće je samo pretpostaviti na temelju drugih sličnih situacija. Prijedor je vjerovatno najindikativniji u tom smislu pošto su lokalni novinari redovno prisustvovali sjednicama Kriznog štaba, a općinski mediji su imali ulogu megafona novih srpskih vlasti.⁹¹ Sadržaj svakodnevne propagande nije tema ovog članka – i

⁸⁴ Skupština Općine Zvornik, Odluka o zabrani prodaje nepokretnosti, br. 01-023-244/92, 15. mart 1992, Zvornik.

⁸⁵ Općina Prnjavor, Krizni štab, odluka, br. 01-012 -87/92, 19. juni 1992, „Službeni glasnik Općine Prnjavor“, br. 3, 18. august 1992.

⁸⁶ Općina Prnjavor, Krizni štab, odluka, br. 01-012-95/92, 23. juni 1992, „Službeni glasnik Općine Prnjavor“, br. 3, 18. azgust 1992.

⁸⁷ Općina Prnjavor, Krizni štab, odluka, br. 01-12-88/92, 19. juni 1992, „Službeni glasnik Općine Prnjavor“, br. 3, 18. august 1992.

⁸⁸ Općina Prnjavor, Krizni štab, odluka, br. 01-12-88/92, 19. juni 1992, „Službeni glasnik Općine Prnjavor“, br. 3, 18. august 1992.

⁸⁹ Skupština Općine Sanski Most, Izvršni odbor, zapisnik, 27. juli 1992.

⁹⁰ Krizni štab Kotor-Varoš, zapisnik, 26. juni 1992.

⁹¹ Svjedočenje Nusreta Sivca u predmetu: tužitelj protiv Milomira Stakića, MKSJ, stranica transkripta 6618, 29. juli 2002.; Slobodan Kuruzović u predmetu: tužitelj protiv Milomira Stakića, MKSJ, stranice transkripta 14458-14459, 26. mart 2003; Slavko Budimir: tužitelj protiv Milomira Stakića, MKSJ, stranice transkripta 13077-13078, 6. mart 2003.

izvjesno zaslužuje posebnu pažnju – ali upućuje na to da su krizni štabovi bili u stanju da uspostave potpunu informativnu blokadu i javnosti serviraju samo informacije koje su oni smatrali potrebnim. To također nije bilo iznenađenje: većina, ako ne i svi lokalni mediji su bili u općinskom vlasništvu. Krizni štabovi imali su moć da uspostavljaju nove⁹² ili zapošljavaju i otpuštaju novinare postojećih lokalnih medija.⁹³ Usto, krizni štabovi su u pravilu imali i svoja „politička i informativna odjeljenja“ koja su uključivala „radnike na radio-stanici, političke povjerenike sa terena”.⁹⁴ Ali ništa ne sažima odnos između kriznih štabova i općinskih medija i mjesta koje je krizni štab imao u provođenju politike etničkog čišćenja kao dokument koji je Krizni štab Općine Bosanski Petrovac uputio lokalnom radiju o temi sadržaja njegovog programa:

„Trebalo što više emitovati emisija sa tekstom, muzikom, tj. takvim sadržajem koji podiže borbenu gotovost srpskom narodu. Cilj takvih emisija je da u ovim teškim trenucima, kada bjesni rat koji vode takve snage koje žele da unište cio srpski narod, ubijedi Srbe da je narod vojska, a vojska narod. Sve emisije moraju biti urađene tako da Srbi shvate se moraju boriti za spas, slobodu i svoju teritoriju. Da bi se narod borio, mora biti spreman, a ako je spreman, bi će manje žrtava. Zato obavještavamo radnike Radiostanice Petrovac da i vrijeme trajanja programa i programsku šemu usklade sa osnovnim ciljevima borbe srpskog naroda, do konačnog konstituisanja svoje slobodne demokratske države.”⁹⁵

S ovim na umu, sljedeći dio članka će se baviti kriznim štabovima kao dijelom procesa i praksi koje čine etničko čišćenje. Na kraju će pokazati da je u svrhe etničkog čišćenja krizni štab kao mehanizam bio vitalan za mobilizaciju cijelih segmenata srpske zajednice.

Krizni štabovi i etničko čišćenje

Prije razmatranja praksi i elemenata etničkog čišćenja i uloge kriznih štabova, ilustracije radi, razmotrimo dva međusobno nepovezana dokumenta. U odluci o „statusu nersrpskog stanovništva“ Krizni štab Općine Čelinac uvodi nešto što opisuje kao „poseban status sa jasno izraženim pravima,

⁹² Srpska općina Ilidža, odluka o osnivanju radio-televizije Srpske općine Ilidža, br. 07/92, 29. maj 1992.

⁹³ Općina Ključ, Krizni štab, prijedlog radnog rasporeda za organe Općine u ratnim uvjetima.

⁹⁴ Srpska općina Sanski Most, Krizni štab, zaključci br. K-31/92, 8. juni 1992.

⁹⁵ Skupština općine Petrovac, Krizni štab, Radio-stanici Petrovac, 18. juni 1992.

obavezama i odgovornostima”.⁹⁶ Šta ta prava i odgovornosti zapravo znače, navodi se detaljno u odluci koja poimenično nabroja 34 građanina nesrpske nacionalnosti – i Bošnjaka i Hrvata – u obliku liste ograničenja. Ovo što slijedi je lista:

„Građanima (...) se zabranjuje kretanje gradom Čelinac između 16:00 i 06:00 sati; zadržavanje na ulici, ugostiteljskim objektima i na drugim javnim mjestima; kupanje na rijeci Vrbanji i Joševci, bavljenje lovom i ribovolom; putovanje iz naselja u drugi grad bez odobrenja nadležnog opštinskog organa; posjedovanje bilo kakvog vatrenog oružja bez obzira da li za isto postoji izdato odobrenje za nošenje; kretanje i upotreba automobila; okupljanje u grupi većoj od tri muškarca; ostvarivanje kontakta sa rodbinskim vezama koja nisu mještani opštine Čelinac bez posebnog odobrenja; građanin je dužan da prijavi lični boravak u domaćinstvu; zabranjuje se korištenje sredstava veze osim telefona u pošti; držanje, oblačenje i nošenje bilo koje uniforme (vojna, milicijska, lugarska); prodaja nekretnina i zamjena stanova bez posebnog odobrenja nadležnog opštinskog organa; (...) obavezani su da se uredno odazivaju zadacima iz okvira radne obaveze, te da se disciplinovano ponašaju i ničim ne skrnave borbu srpskog naroda za svoju slobodu; (...) zabranjuje im se ostvarivanje bilo kakvog kontakta sa drugim licima iz komšiluka i šire, te kretanje između 00:00 i 24:00 sati, osim na poziv za radnu obavezu.“⁹⁷

Krizni štab u Bosanskom Šamcu je, s druge strane, naredio upotrebu hrvatskog stanovništva kao talaca u nastojanju da zaustavi navodnu artiljerijsku vatru iz Hrvatske.⁹⁸ Zbog, kako se u dokumentu navodi, „neprestanog bombardovanja” i „zbog osnovane sumnje da se avioni navode, da postoji saradnja sa zločincima, da ima zasjeda i neprimjerenog djelovanja”, naređuje se lokalnim policijskim i snagama teritorijalne odbrane da hrvatsko stanovništvo „stave u izolaciju i rasporede po vitalnim objektima u gradu i selima”.⁹⁹ Uz svoju, najblaže rečeno, diskriminirajuću prirodu, ove dvije odluke nemaju ništa zajedničko: donesene su u dvije različite općine nakon što su tamošnji krizni štabovi preuzeli vlast. Pitanje glasi: kako su uspjeli da preuzmu kontrolu tako potpuno da su bili u stanju odlučivati o sudbinama cijelih grupa?

⁹⁶ Općina Čelinac, Ratno predsjedništvo, odluka o statusu nesrpskog stanovništva općine Čelinac, br. 01-800-83/92, 23. juli 1992.

⁹⁷ Općina Čelinac, Ratno predsjedništvo, odluka o statusu nesrpskog stanovništva općine Čelinac, br. 01-800-83/92, 23. juli 1992, članovi 1–7.

⁹⁸ Srpska općina Bosanski Šamac, Krizni štab, br. 95-10/92, 15. maj 1992.

⁹⁹ Srpska općina Bosanski Šamac, Krizni štab, br. 95-10/92, 15. maj 1992.

Na temelju odluke Kriznog štaba Autonomne regije Krajina (ARK), sve općine na njenoj teritoriji su tako provele politiku koju je Krizni štab u Sanskom Mostu eufemistično nazvao „diferencijacija privrednih, političkih i državnih organizacija po nacionalnoj osnovi”.¹⁰⁰ Odluka Kriznog štaba Ključa o istoj temi je interesantnija jer, uz marginalizaciju nesrba, definira i koja vrsta Srba može doći na njihovo mjesto.¹⁰¹ U tekstu odluke navodi se da „sve rukovodeće pozicije gdje je moguć dotok informacija, zaštita društvene imovine i sve pozicije od važnost za funkcionisanje privrednih cjelina mogu obavljati samo radnici srpske nacionalnosti”,¹⁰² ali i da „radnici srpske nacionalnosti koji nisu lojalni Srpskoj republici Bosni i Hercegovini ne mogu obavljati ove poslove”. S druge strane, Krizni štab Općine Šipovo bavio se ovim pitanjem samo u prolazu: na sastanku održanom 2. juna 1992. jednostavno je donio odluku da „na rukovodećim mjestima mogu raditi samo srpski kadrovi koji su odani Srpskih republici BiH”.¹⁰³ Krizni štab Bosanskog Petrovca obavio je raspravu o ovoj temi i odlučio da prije svega „izvrši analizu i razmotri mogućnost isključivanja službenika muslimanske nacionalnosti iz rada organa uprave SO-e Petrovac, te da pripremi zamjene srpske nacionalnosti na svim radnim mjestima za koja ocijeni da trebaju ostati i funkcionisati u ratu”.¹⁰⁴ Ono što je slijedilo ovakve odluke bio je talas uklanjanja nesrba sa mjesta od utjecaja ili autoriteta: Krizni štab u Zvorniku je odmah otpustio nesrbe tužitelje i sudije u općini;¹⁰⁵ sve ostalo nesrpsko osoblje bilo je uklonjeno iz svih organa i institucija počevši od općinske administracije,¹⁰⁶ zdravstvenih ustanova,¹⁰⁷ komunalnih preduzeća,¹⁰⁸

¹⁰⁰ Srpska općina Sanski Most, Krizni štab, zaključci, br. K-39/92, 23. juni 1992.

¹⁰¹ Skupština Općine Ključ, Ratno predsjedništvo, odluka, br. 05-01/92, 21. juli 1992.

¹⁰² Ova odluka odnosila na sva „preduzeća u društvenom vlasništvu, dionička društva, državne institucije, javna preduzeća i Stanicu javne bezbjednosti“.

¹⁰³ Općina Šipovo, Krizni štab, zapisnik, 2. juni 1992.

¹⁰⁴ Skupština Općine Petrovac, Krizni štab, br. K-55/92, 14. juni 1992.

¹⁰⁵ Srpska općina Zvornik, Privremena vlada, Odluka o razrješenju nosilaca pravosudnih funkcija u Osnovnom sudu i Osnovnom tužilaštvu u Zvorniku, br. 01-27/92, Zvornik, 27. april 1992.

¹⁰⁶ Općina Prijedor, Izvršni odbor, Odluka o razrješenju Beise Balić sa mjesta šefa Odjeljenja za opće poslove i organizaciju u općinskom sekretarijatu za opće poslove i organizaciju, br. 02-111-256/92, 30. juni 1992. Istog dana Vera Stojić, koja je do tada bila službenica gospođe Balić, imenovana je na njeno mjesto; vidjeti, Općina Prijedor, Izvršni odbor, br. 02-111-275/92, 30. juni 1992.

¹⁰⁷ Dom zdravlja Mladen Stojanović, Prijedor, odluka o razrješenju Sadete Beglerbegović sa mjesta direktora Prijedor farmacije, br. 02-681, 30. juni 1992.

¹⁰⁸ Općina Bosanski Petrovac, Predsjedništvo skupštine, br. 01-205-1-39/92, 17. april 1992.; Općina Prijedor, Krizni štab, br. 02-111-148/92, 8. juni 1992. i odluka br. 02-111-148-1/92, 8. juni 1992. Vidjeti odluke Kriznog štaba Prijedor br. 02-111-165/92 i br. 02-111-166/92. Dalje vidjeti odluke br. 02-111-207/92 i br. 02-111-208/92. „Službeni glasnik Općine Prijedor“, br. 2/92, 25. juni 1992.

obrazovanja¹⁰⁹ i privrede.¹¹⁰ Nakon što je lokalna vlast, uprava i privreda bila temeljito očišćena od nesrba, krizni štabovi su se hitno kretali u etničko čišćenje kompletnog nesrpskog stanovništva.

Deportacija, kao jedan od konstitutivnih elemenata prakse etničkog čišćenja, zauzimala je istaknuto mjesto u mandatu kriznih štabova. Nisu svi imali agencije ili organe specijalizirane za „dobrovoljni odlazak”¹¹¹ ili „raseljavanje”¹¹² – kako su se progon i deportacija nazivali u dokumentima kriznih štabova u nasilnom nastojanju da se zločinu dadne aura civiliziranosti – ali su svi bez izuzetka provodili politiku čiji je cilj bilo nasilno uklanjanje nesrpskog stanovništva. Konačno, svaki je i proveo masovne i nasilne progone.¹¹³ Ali više nego bilo šta drugo, arhivi kriznih štabova otkrivaju koji su bili logistički prohtjevi masovne deportacije i potrebu da se oslone na resurse koji su obično bili izvan dometa države. Krizni štab u Kotor-Varoši je, naprimjer, bio redovno izvještavan o aktivnostima vlastite Službe za preseljenje stanovništva,¹¹⁴ usvajao odluke da pospješi njene operacije dodjeljujući joj službenike iz drugih referata u općini ili uklanjao druge zbog grešaka,¹¹⁵ pravio planove informirajući stanovništvo tri dana uoči deportacije,¹¹⁶ uvodio „taksu za preseljenje”¹¹⁷ i ograničavao količinu novca koju su mogli ponijeti¹¹⁸ ili odlučivao da „svi autobusi u opštini moraju biti mobilisani za preseljenje stanovništva”.¹¹⁹

¹⁰⁹ Krizni štab je u jednom danu imenovao zamjene za sve nesrbe direktore srednjih škola koji su smijenjeni 3. juna 1992. Odluke br. 02-111-112/92, br. 02-111-114/92, br. 02-111-115/92, br. 02-111-116/92, br. 02-111-117/92, br. 02-111-118/92, br. 02-111-119/92, br. 02-111-120/92, br. 02-111-121/92, br. 02-111-122/92, br. 02-111-123/92, br. 02-111-144/92, „Službeni glasnik Općine Prijedor“, br. 2/92, 25. juni 1992.

¹¹⁰ Općina Prijedor, odluka Kriznog štaba br. 02-111-163/92; vidjeti odluku br. 02-111-164/92. „Službeni glasnik Općine Prijedor“, br. 2/92, 25. juni 1992.

¹¹¹ Općina Sanski Most, Krizni štab, odluka o kriterijima za moguće iseljavanje, 2. juli 1992.; vidjeti Srpska općina Sanski Most, naređenje za formiranje komisije za preseljenje stanovništva, br. K-39-2/92, 23. juni 1992.

¹¹² Općina Kotor-Varoš, Ratno predsjedništvo, izvod iz zapisnika, 26. juli 1992.; vidjeti Općina Petrovac, Ratno povjereništvo, zapisnik, br. P:101/92, 3. august 1992.

¹¹³ Srpska općina Bosanska Krupa, Ratno predsjedništvo, naredba, 28. april 1992.; Krizni štab, izjava, br. 20/92, 4. juni 1992.

¹¹⁴ Općina Kotor-Varoš, Ratno predsjedništvo, izvod iz zapisnika, 26. juli 1992.; Općina Kotor-Varoš, Ratno predsjedništvo, izvod iz zapisnika, 21. juli 1992.

¹¹⁵ Općina Kotor-Varoš, Ratno predsjedništvo, izvod iz zapisnika, 26. juli 1992.

¹¹⁶ Općina Kotor-Varoš, Ratno predsjedništvo, izvod iz zapisnika, 29. juli 1992.

¹¹⁷ Općina Kotor-Varoš, Ratno predsjedništvo, izvod iz zapisnika, 18. oktobar 1992.

¹¹⁸ Općina Kotor-Varoš, Ratno predsjedništvo, izvod iz zapisnika, 29. juli 1992.

¹¹⁹ Općina Kotor-Varoš, Ratno predsjedništvo, izvod iz zapisnika, 29. juli 1992.

Agencije za preseljenje stanovništva su dizajnirale proces tokom kojeg su žrtve deportacije bile temeljito opljačkane prije odlaska, osiguravajući da sa sobom ponesu najmanje što je moguće. Njihovi stanovi – zvanično u vlasništvu organizacija, institucija i preduzeća u kojima su bili zaposleni – u pravilu su bili predavani njihovim srpskim kolegama ili susjedima,¹²⁰ privatna imovina mogla je biti prenesena samo na „blisku rodbinu iz miješanih brakova”, ali u svim drugim slučajevima je bila predana na korištenje općini, a potom građanima srpske nacionalnosti.

Krizni štab vidimo u sličnoj ulozi i na Kosovu. Zapisnici Kriznog štaba Općine Vučitrn otkrivaju da se rutinski bavio napuštenom albanskom imovinom i da je saradivao sa kriznim štabovima drugdje u upravljanju imovinom. I u najboljoj socijalističkoj tradiciji formirao je specijalizirane komisije za svaki aspekt posla. Prvo je formirana komisija za popis, 3. maja 1999,¹²¹ a onda 28. maja posebna komisija za napuštena vozila.¹²² Druga odluka, u kombinaciji sa svjedočenjem očevidaca, otklanja sumnju u to šta je bila svrha popisa. Sabit Kadriu, albanski aktivista za ljudska prava, kazao je da je, osim imovine, izvršen i popis protjeranih Albanaca: „Gledali smo kako vrše popis, odnosno registruju ljude, civile i znali smo ljude koji su vršili popis.”¹²³ Dalje, Krizni štab iz Leposavića piše Kriznom štabu u Vučitrnu i traži dio plijena:

„Da takva stoka ne bi lutala i crkavala, a pošto na području opštine Leposavić ima zainteresovanih građana, za čuvanje i držanje krava to se molite da odobrite da se sa vašeg područja obezbedi 200 grla krava muzara koje bi se podelile građanima na čuvanje i držanje.”¹²⁴

Svjedočenje očevidaca stavlja ovaj zahtjev u odgovarajući kontekst. Kadriu objašnjava:

¹²⁰ Općina Petrovac, Komisija za raseljavanje, izjava u skladu sa odlukom Ratnog predsjedništva od 31. jula 1992.

¹²¹ Krizni štab, Općina Vučitrn, odluka o formiranju komisije za popis, br. 106-20, 3. maj 1999.

¹²² Štab za koordinaciju civilnih, vojnih, policijskih i humanitarnih pitanja, br. 06-45/2, Vučitrn, 28. maj 1999.

¹²³ Sabit Kadriu, tužitelj protiv Slobodana Miloševića, MKSJ, 7. mart 2002, stranica transkripta 1693.

¹²⁴ Zahtjev Kriznom štabu Vučitrn upućen iz Kriznog štaba Leposavić, br. S1, 21. april 1999.

„(...) Leposavić je grad na sjeveru Kosova uglavnom naseljen Srbima. I albanska imovina koja je bila opljačkana poslana je građanima ili vojsci koja je bila tamo. To je bio zločin širokih razmjera, u tom smislu.”¹²⁵

Ali nije to bio jedini način na koji su krizni štabovi implicirali ostatak zajednice u etničko čišćenje. Zapisnici Kriznog štaba u Zvorniku pokazuju, naprimjer, da je deportacija stanovnika Kozluka izvedena u punoj koordinaciji sa Crvenim krstom Republike Srbije;¹²⁶ lokalna prevozna preduzeća, koja su vršila transport, redovno su od Kriznog štaba naplaćivala usluge koje su izvršile.¹²⁷ Takvu upotrebu javnih resursa u svrhe deportacije vidimo i drugdje u Bosni i Hercegovini: pismo Radomira Pašića, predsjednika Kriznog štaba Bosanskog Novog, u kojem od UPROFOR-a traži podršku za deportaciju nesrpskog stanovništva, referiše se na transportna preduzeća „Kozaraprevoz” iz Bosanskog Novog i „Autoprevoz” iz Dvora na Uni (Hrvatska).¹²⁸ Usto, čini se i da saradnja Kriznog štaba u Zvorniku sa Crvenim krstom nije bila izuzetak, nego se ponavlja i u Bosanskom Novom i barem još jednoj općini. Tako je općinski Crveni krst u Bosanskom Novom uputio objavu nesrpskom stanovništvu sela Blagaj i Japra u vezi sa njihovim predstojećim „preseljenjem”.¹²⁹

„Već neko vrijeme Krizni štab je bio pod pritiskom građana srpske nacionalnosti da se omogući Muslimanima Blagaja da se isele. U tom smislu, Krizni štab više nije u situaciji da može garantovati sigurnost u ovom području. (...) Predlaže se da operacija dobrovoljnog preseljenja prema Banjaluci treba da se nastavi, korištenjem vlastitih prevoznih sredstava ili prevoza koji će organizovati Krizni štab (...); zbog gore spomenutog (...) konvoj treba biti formiran ne kasnije od 11:00 sati osmog juna 1992. i da će do Banjaluke imati vojnu i policijsku pratnju. Poslije tog datuma Crveni krst i Krizni štab neće više moći da garantuju sigurnost i ne mogu preuzeti odgovornost za posljedice.”

Općinski Crveni krst u Šipovu je isto tako pomogao ubrzavanje deportacije posljednjih preostalih nesrba. Njihovo obavještenje od 23. februara 1993. godine objašnjava građanima „koji su izrazili želju da se isele sa područja

¹²⁵ Sabit Kadriu, tužitelj protiv Slobodana Miloševića, MKSJ, 7. mart 2002, stranica transkripta 1675.

¹²⁶ Nedatirana bilješka predsjednika Kriznog štaba Zvornik Branka Grujića; odgovor Crvenog krsta Republike Srbije 26. juni 1992.

¹²⁷ Uplatnica, 27 juli 1992, uplata 85.800 dinara iz budžeta Srpske općine Zvornik na račun transportnom preduzeću „Drina-trans Zvornik“ za obavljene usluge.

¹²⁸ Općina Bosanski Novi, Krizni štab, br. 01/1-03-85-280/92, 3. juli 1992.

¹²⁹ Općina Bosanski Novi, Crveni krst, obavještenje, br. 01/3-259/92, 7. juni 1992.

opštine Šipovo da mogu u organizovanom konvoju sa najneophodnijim ličnim prtljagom da krenu na put. Puntkovi za prikupljanje su (...) a po već sačinjenim spiskovima bez mogućnosti odustajanja.”¹³⁰ Potom slijedi datum i vrijeme sa listom lokacija na kojima „građani“ mogu sačekati da budu deportovani. Konačno, kada krizni štabovi nisu mogli platiti pojedince koji su učestvovali u ovim operacijama, pronađen je način tako da su ih na kraju platile firme u kojima su još uvijek bili zaposleni.¹³¹

U Hrvatskoj, pak, također vidimo nominalno humanitarne organizacije kako učestvuju u etničkom čišćenju. Matica iseljenika Srbije je barem u imenu trebala biti humanitarna organizacija koja se stara za legitimne humanitarne potrebe Srba s druge strane Drine. Međutim, dokument policije RSK iz decembra 1991. pokazuje da je Matica bila mnogo više: riječ je o zahtjevu policijske stanice Donji Lapac za opremom i naoružanjem od Matice iseljenika. I dok se o čizmama i jaknama može i imati dilema, o 50 automatskih pušaka AP-MB, 10 mitraljeza M-84 i municiji sigurno ne može.¹³² Svjedočenja očevidaca dokazuju da dokument iz decembra 1991. nije bio rezultat nesporazuma ili izuzetak, nego da je Matica takve aktivnosti obavljala na redovnoj osnovi. Ustvari, Matica je održavala intenzivne odnose sa političkim liderima Srba izvan Srbije i koordinirala isporuku oružja sa srbijanskim Ministarstvom unutrašnjih poslova.¹³³ Prema tim svjedočenjima, MUP Srbije je uredio da Matica u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu preveze oružje iz vojnih magacina u Bujanj-Potoku, skoro svakodnevno i u velikim količinama:

„(...) tačan broj iz Bujanj Potoka tokom 1992. – tokom i krajem 1992. (...) više od 1.200 kamiona oružja i municije je prošlo kroz Bujanj Potok, uključujući i transport u kojem je učestvovala i Matica. Onda su bila vozila koja je angažovao MUP Srbije, kao i privatni prevoznici, a kamioni su dolazili iz Srpske krajine i Republike Srpske. I bilo je više od 1200 kamiona. Ne malih kamiona od četiri i po tone, nego onih od više od dvadeset tona.”¹³⁴

Ali vjerovatno najbolji dokazi o kontinuitetu ove vrste odnosa između srpske države/država i nekih segmenata srpske zajednice i kontinuitetu etničkog

¹³⁰ Općinski komitet Crvenog krsta, obavještenje, 23. februar 1993.

¹³¹ Ratno predsjedništvo Općine Kotor-Varoš, izvod iz zapisnika, 24. juli 1992.

¹³² SAO Krajina, Stanica javne bezbjednosti Donji Lapac, specifikacija opreme, 12. decembar 1991.

¹³³ Zaštićeni svjedok B-179, tužitelj protiv Slobodana Miloševića, MKSJ, 15. septembar 2003, stranice transkripta 26592-26595.

¹³⁴ Zaštićeni svjedok B-179, tužitelj protiv Slobodana Miloševića, MKSJ, 15. septembar 2003, stranica transkripta 26596.

čišćenja kao političke platforme dolaze sa Kosova. Riječ je o zapisniku sa sjednice općinske Asocijacije veterana ratova iz devedesetih – u kojima je Srbija uvijek zvanično poricala učesće – iz aprila 1998. godine.¹³⁵ Sadržaj odluke koja je donesena, međutim, otkriva mnogo o oba gore iznesena navoda: Asocijacija je formirala vlastiti radni ratni štab da podijeli uniforme, oružje i municiju „svim vojnicima koji nemaju oružje“, da se „poveže sa ratnim štabovima opštine i okruga“ i informiše skupštinu općine i policiju o tome, u očekivanju da će sarađivati sa njima.¹³⁶

Uloga kriznih štabova u radu logora bila je također instrumentalna, jer su većina manjih logora i tretman zatvorenika bili u njihovoj nadležnosti. To se vidi, između ostalog, iz zapisnika kriznih štabova u Kotor-Varoši i Sanskom Mostu. Pređašnji je već u julu 1992. donio odluku o organizovanju pritvora u prostorijama lokalnog mlina i naredio premještanje svih zarobljenika tamo.¹³⁷ Krizni štab u Sanskom Mostu je, pak, kategorizirao zatvorenike i tretman koji je bio rezervisan za svaku od tri grupe pojedinaca koje je zatvorila lokalna policija: političare, „nacionalne ekstremiste“ i „osobe koje nisu dobro došle u opštinu Sanski Most“.¹³⁸ Krizni štabovi i izvan Bosanske krajine imali su vlastite pritvore/zatvore/logore, kao što se vidi iz naredbe Kriznog štaba u Vogošći u kojoj se nalaže oduzimanje privatne kuće „u svrhe ispitivanja privedenih i pritvorenih osoba“.¹³⁹ Vrlo često, ako ne i uvijek, krizni štabovi su u svojim zvaničnim dokumentima taj dio operacija koje su provodili pokušali da prikažu kao preventivni ili zaštitni pritvor. Krizni štab Bosanskog Petrovca je, naprimjer, zaključio da je potrebno „napraviti plan za hapšenje i pritvaranje svih muslimana sposobnih za vojnu službu za koje se smatra da mogu nanijeti zlo Srbima“.¹⁴⁰ Na koncu, ako pogledamo odnos između Kriznog štaba u Foči i Kazneno-popravnog doma (KPD) koji je pretvoren u logor, jasno je da je Krizni štab imao domet i iza bodljikave žice. Naime, upravnik KPD, Milorad Krnojelac, piše fočanskom

¹³⁵ Asocijacija veterana, Općinski odbor, Općina Istok, odluka, br. 43/06, 27. april 1998.

¹³⁶ Asocijacija Veterana, Općinski odbor, Općina Istok, odluka, br. 43/06, 27. april 1998.

¹³⁷ Općina Kotor-Varoš, Krizni štab, izvod iz zapisnika, 8. juli 1992. Krizni štab Bosanski Petrovac donio je sličnu odluku da uhapsi „sve osobe koje su u nelegalnom posjedu oružja ili one koji su registrovani kao muslimanski ekstremisti i predstavljaju potencijalnu prijetnju“. Pritvor je bio određen u „Pejanovoj kući, u blizini preduzeća u društvenoj svojini DP Bosna-plast“. Skupština Općine Petrovac, Krizni štab, zapisnik, K-/92, 16. juni 1992.

¹³⁸ Općina Sanski Most, Krizni štab, zaključci, br. 29/92, 4. juni 1992. Važnost kategorizacije zatvorenika je naročito zloslutna u vezi sa jednim drugim dokumentom Kriznog štaba u Sanskom Mostu kojim se naređuje komandantu TO Sanski Most da izvrši „selekciju“ zatvorenika koji su bili pritvoreni u sportskoj sali. Srpska općina Sanski Most, Krizni štab, naredba, br. 01/45-1, 18. juni 1992.

¹³⁹ Srpska općina Vogošća, Krizni štab, naredba, br. E 12/92, 2. maj 1992.

¹⁴⁰ Skupština Općine Petrovac, Krizni štab, zapisnik, br. K-70/92, 30. juni 1992.

Kriznom štabu i zahtijeva imenovanje „ovlaštenih osoba za ispitivanje i istragu zarobljenih osoba”.¹⁴¹ Štaviše, kada su pritvorenci upućivali molbe da budu pušteni – a neki od njih očito jesu – o molbi nije odlučivao upravnik, nego je ona prosljeđivana Kriznom štabu.¹⁴²

Dva dokumenta su indikativna za ulogu lokalnih i regionalnih vlasti u uništavanju dokaza o počinjenim zločinima. Jedan je odluka zborničke općinske vlade, datirana 21. aprila 1992, kojom se određuje lokacija i način pokopavanja osoba „ubijenih u ratu u gradu i okolini, odnosno opštini Zvornik”.¹⁴³ Drugi dokument je izvještaj Odjeljenja Službe državne bezbjednosti Prijedor o masovnoj grobnici koja je otkrivena u muslimanskom groblju u Sanskom Mostu, koji pokazuje koji su sve organi vlasti i koja vrsta saradnje među njima bili potrebni da se iskopa, a potom zataška i sakrije masovna grobnica. Dokument Kriznog štaba otkriva ko je bio uključen u pokopavanje: bilo je potrebno učešće općinskog komunalnog preduzeća, istražnog sudije općinskog suda i osoblja lokalnog doma zdravlja.¹⁴⁴ Daljnji dokumenti pokazuju da su javno komunalno preduzeće, općinski sud, dom zdravlja i civilna zaštita koordinirali pokopavanje žrtava masakra u Vrhpolju i Hrustovu.¹⁴⁵ Ako to nije dovoljno, dokumenti Komunalnog preduzeća u Sanskom Mostu pokazuju da je bilo uključeno u sakupljanje, transport i pokopavanje leševa žrtava u najmanje 26 različitih navrata između 28. maja i 24. septembra 1992.¹⁴⁶

Zaključak: Krizni štab – smrtonosna fuzija države i društva

Da zaključimo: a) etničko čišćenje najlakše je objasniti kada se istražuje u okruženju u kojem je počinjeno, b) institucija ili organ poznat pod imenom krizni štab bio je ključni mehanizam etničkog čišćenja u bivšoj Jugoslaviji i c) vitalni element njegove efikasnosti bila je naizgled normalnost onoga što mu je bilo u opisu posla. Ova argumentacija ničim ne pokušava umanjiti ulogu profesionalnih vojnih i policijskih snaga, odnosno takozvanih paravojnih formacija: krizni štab je bio fokalna tačka njihovih aktivnosti, dok

¹⁴¹ Kazneno-popravni dom Foča, br. 5/92, 20. maj 1992.

¹⁴² Kazneno-popravni dom Foča, zahtjev Enesa Zekovića za puštanje, br. 03240-12/92, 15. maj 1992.

¹⁴³ Odluka o lokaciji i načinu pokopavanja osoba poginulih u ratu u gradu Zvorniku i okolini, 21. april 1992, privremena vlada Općine Zvornik.

¹⁴⁴ Srpska općina Sanski Most, Krizni štab, odluka, br. K-271/92.

¹⁴⁵ Srpska općina Sanski Most, Krizni štab, naredba, br. K-28/92, 2. juni 1992.

¹⁴⁶ Rukom pisani dokument sa naslovom „Obavljene usluge“, Arhiva MKSJ.

su lokalno stanovništvo i zvanične vojne i policijske jedinice bili mnogo više međusobno povezani nego što se čini na prvi pogled. I JNA i takozvana teritorijalna odbrana i srpska vojska Krajine i Vojska Republike Srpske bile su teritorijalno ustrojene formacije i najveći dio pripadnika regrutovan je lokalno. Čak i gdje to nije bio slučaj, krizni štabovi su, kao što je pokazano u članku, ili kontrolisali ili koordinirali vanjske naoružane grupe. Usto, sve vrijeme je izgledalo kao da svako radi ono što je uvijek radio: lokalne vlasti usvajaju propise; mediji o tome izvještavaju; radnici nastavljaju da rade i primaju plaću za svoj rad, iako za malo drugačiju vrstu posla; humanitarni radnici se bave humanitarnom krizom; vozači autobusa nastavljaju voziti; komunalne službe nastavljaju čistiti; tužitelji i sudije tuže i izriču presude. Ali da bi na jednom drugom nivou ostao „normalan“ – u novom referentnom okviru – pojedinac je morao u potpunosti izdati svoj prethodni život, profesiju i moralnost, jer upravo je to potrebno onda kada treba učestvovati ili saučestvovati u ubijanju ili mučenju, deportovanju ili uklanjanju fizičkih posmrtnih ostataka dojučerašnjih komšija, drugova iz škole ili kolega s posla.